

Tartu Ülikool
Psühholoogia osakond

Roland Pihlakas

Klassikalise ja operantse mõtlemise modelleerimine

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Maarja Kruusmaa, Jüri Allik
Läbiv pealkiri: naturaalse mõtlemise modelleerimine

Tartu 2007

Kokkuvõte

Töö käsitleb klassikalise ja operantse tingimise modelleerimist kui naturaalse mõtlemise modelleerimise olulist alaülesannet.

Töö lisas on kirjeldatud loodud mudeli võimalikke edasiarendusi ning ideid, mis võiksid aidata lahendada ülesandeid edasistes uuringutes. Tööga on kaasas mudeli lähtekood ning tabelitena mõned läbiviidud katseseeriad.

Märksõnad: tingimine, blokeerimine, kustumine, iseeneslik taastumine, diskriminantsed stiimulid, operantsed kinnituskavad, aheldamine, eeltingimine, taipamine.

Lisaks on kirjeldatud edasise arenduse võimalusi: tööriistade kasutamine, märgiline suhtlus ja mõtlemine, jagatud tähelepanu.

Abstract

The paper discusses the modelling of natural thinking, specifically the modeling of classical and operant conditioning as necessary part of the task.

Finally, in the addendum feasible extensions to the current realisation of the model are listed and general hypotheses for future research are posited. The source code and tables representing some performed test series are included.

Keywords: conditioning, blocking, extinction, spontaneous recovery, discriminant stimuli, operant reinforcement schedules, chaining, preconditioning, insight.

In the addendum is described possibilities of future development: tool use, symbolic communication and thought, shared attention.

Sissejuhatus	4
Miks modelleerida mõtlemist	6
Tasandite kirjeldus	7
Piaget' sensomotoorse staadiumi alatasandid	9
Parker ja Gibsoni teooria primaatide füüsiliste võimete kohta.....	10
Thomas õppimisvõimete hierarhia	10
Mudel	12
Stiimulite ja tegevuste kanalite eeltöötlus	15
Klassifitseerija	15
Kajamälu	19
Assotsiatiivne sõlm	21
Klassikaline ja operantne tingimine	22
Klassikaline tingimine	23
Ennustusväärtuse lisatingimus.....	23
Valemid	24
Aeglase kustumise esimene valem.....	25
<i>Blocking / nonredundancy</i> valem	26
Aeglase kustumise teine valem, vastab <i>blocking</i> nõudele	28
Iseeneslik taastumine	30
Operantne tingimine	31
Operandi väärtuste õppimine ning operandi energia	31
Operandi väärtuse ja energia ennustamine.....	33
Mitme tuleviku ajavahemiku operantne ennustamine	35
Operantse ennustuse energia mitme tuleviku ajavahemiku ennustamise korral	36
Mudeli õppimine ennustamiseks mitut tuleviku ajavahemikku	38
Vältimine ja põgenemine.....	41
Diskriminantsed stiimulid.....	42
Aheldamine ja taipamine	46
Operantsed kinnituskavad.....	53
Fixed-ratio.....	53
Fixed-interval.....	55
Variable-ratio ning variable-interval kinnituskavad	56
<i>Variable-ratio</i>	56
<i>Variable-interval</i>	57
Mudel ei käsitle.....	58
Kokkuvõte	58
Viited.....	59

Sissejuhatus

Kuigi peamiselt käsitlen klassikalist ja operantset tingitust ja tingimist, kasutasin töö pealkirjas sõna “mõtlemine”, kuna tingimine tähendab õppimist ja tingitus tegutsemist. Termin “mõtlemine” on lühike ning rõhutab mõlema aspekti olemasolu.

Mõtlemise definitsioon:

- Mõtlemine on kogemuse seesmine organiseerimine
- Mõtlemine on tegevuse seesmine organiseerimine

(L. S. Vögotski, 1926 tsiteeritud: Toomela, 2003c).

Kirjutasin töö nõnda, et seda saaksid lugeda nii arvutiteaduse kui psühholoogia valdkonna inimesed. Seega olen mõningaid mõisteid selgitanud Lisas pikemalt lahti.

Psühholoogias üldteada ning seega pigem üldharivate mõistete tutvustused, samuti töö raames modelleeritud omaduste suhtes mittekesksed teemad (Toomela/Vögotski mõtlemise tasandid, mudeli potentsiaal edasiarenduse perspektiivis – mõned hüpoteesid) on enamasti tõstetud Lisasse. Artikli põhitekst sisaldab juba loodud mudeli põhjendamiseks ja iseloomustamiseks otseselt vajalikku probleemide analüüsi ning pakutud lahendusi.

Töö teine iseärasus on teemade hulk. Käsitlen põhjalikumalt ühte teemade põhigruppi ning lühidalt-ülevaatlilikult tervet hulka teisi teemasid, et positsioneerida mudelit ning näidata edasise arenduse võimalusi või ülesandeid. Ka põhjalikumalt käsitletud teemad võiksid igauks eraldi artiklit väärida, kuid minu eesmärk on hetkel:

- Leida originaalsed ideed omaduste teostamiseks, järgmisena võrrelda neid alternatiividega. See meetod võimaldab pikema viivitusega jõuda uute loovate lahendusteni.
- Veenduda, kas ja kuidas need elemendid koos töötada saavad. Leida elemendid, mis sobivad kokku, juhul kui selles osas on piiranguid. Lisaks, mõned elemendid ei ole üksi kasulikud, vaid ainult suurema elementide komplekti sees.
- Leida üldine mudeli struktuur ja luua selleks sobiv programmi teostus. Käesoleval juhul tekkis tulemuseks muuhulgas ka paar metaprogrammi lakoonilisema, paindlikuma ja tähelepanu säästvama programmeerimise tarbeks. Selle struktuuri loomise järel võib täpsustada puuduvaid detaile, võrrelda alternatiivsete mudelitega.
- Luua tutvustav ülevaade seonduvatest küsimustest
- Vormistada omamoodi projekt edasisteks uuringuteks

Oma eelmises samateemalises kirjatöös (Pihlakas, 2005a) loetlesin üles seniseid tehisintellekti uurimissuundi, tutvustasin arengulist lähenemist, kirjeldasin mõtlemise tasandeid Toomela ja Vögtotski järgi ning pakkusin välja mudelid mõtlemise tasanditele “1, 2a ja 2b” – mis võimaldasid mõelda sensorsetest üksitunnustest ning tunnuste kombinatsioonidest nii “alt üles” kui “ülalt alla” printsiibil. Töö lõpus loetlesin üles hulga tulevase edasiarendus- ning uurimisteemasid.

Ühest küljest pean oluliseks arengulist lähenemist, mis tähendab, et omaduste lisamisega tuleb tegeleda õiges järjekorras, teisest küljest pean oluliseks luua kõigepealt võimalikult üldine raam ja alles seejärel tulevikus pilti täiendada iteratiivselt detailsemaks minnes. Kohe üksikute detailidega põhjalikult tegelemine oleks nõ “evolutsiooniline” meetod ning ei võimaldaks *tõhusalt* tekitada süsteeme, kus üksikud elemendid / täiendused ei oma üksi märgatavat väärtust. Vastandatuna sellele, “intelligentne programmeerija” saab nõ ühe õhtuga luua programmi, kus on sadu omavahelisi sõltuvusi. Arenguline lähenemine ongi siinkohal tasakaalustuseks, et ülalkirjeldatud konstrueerimisel oleks siiski toetuspinda all ja verstepostid märgitud.

Seejärel jätkan käesolevat uurimust käsitledes esmajärjekorras kõige olulisemaid mõtlemise omadusi ja võimeid, mis on vajalikud ülejäänuteni jõudmiseks, järgides üldist arengulist suunda, kuid mitte koheselt kõikidesse võimalikesse teekonna kõrval asuvasse teemadesse laskudes.

Käesolevas töös on seega kesksel kohal mudeli tasandid 2 ja 3, vastavalt klassikaline ja operantne tingimine, primitiivse taipamise võime tekkimine (aheldamine), diskriminantsed stiimulid ning Lisas mitmest objektist mõtlemise võime tekkimine. Neile lisanduvad mõningad muud teemad ja võrdlused, mis on kasulikud käesoleva töö kesksete võimetega seoses silmas pidada.

Töö alguses toon uuesti tasandite loetelu ning Lisas lühikirjelduse, nii nagu neist modelleerimise suhtes relevantsete omaduste kokkuvõtte olen teinud, sest see info on baasiks kõigele edasisele. Seejärel järgnevad ülesandepüstitused mudeli tasanditele 2c ja 3 ning seejärel tutvustan lahendusi nõutud modelleerimiseks.

Töö ei käsitle mudeli võimalikke seoseid närvisüsteemi arhitektuuri ja dünaamikaga.

Mõtlemist modelleerides olen rakendanud mõned **eeldused** maailma kohta, kus mudel tegutseb. Need on:

- Tajude hierarhiline ülesehitus. See ei ole käsitletud käesoleva töö mudelis, kuid

- Sündmuste ühesuunaline ajaline järgnevus (põhjus ennustab tagajärge, kuid mitte vastupidi. See võib paista elementaarne, kuid mitte kõik võimalikud mudelid ei kasuta seda eeldust).
- Mudel õpib, ennustab ja üldistab juba peale minimaalset kogemust. Täiendavad kogemused võimaldavad täpsustada seaduspärasid ning õppida erandeid. Taoline üldistamine toimub stiimulite tugevuste, kestuste, ennustatavate tagajärgede määrade, ... **TODO** juures.
- Ennustused, mida mudel teeb, ennustavad esialgu sündmuse määra (vastavalt *blocking/nonredundancy* nõudele), mitte tõenäosust. Täiendava treenimise käigus on võimalik õpetada mudelile tõenäosuste ennustamist.
- Füüsilise maailma pidevus. Kui on teada kahe ühele skaalale paigutatava väärtuse vahel liikumise viis, siis saab seda rakendada ka ülejäänud selle skaala punktidele. Analoogselt kolmanda eeldusega on võimalik õppida erandeid.
- On piisav või isegi kasulik, et õpitakse ainult seoseid, mis vastavad *nonredundancy* nõudele. Selle eelistest lähemalt diskriminantsete stiimulite peatüki lõpupoole.

Neurovõrkudele ei ole seni autorile teadaolevat probleemilahendajaid ehitatud. Kuid just neurovõrgud on need mudelid, mis suudaksid paremini olla kontaktis sensoorse/motoorse pidevalt muutuva ning mitmekesise maailmaga ning mis võimaldavad ka suuremat paindlikkust objektide käsitlemisel, näiteks erinevate objektide *sarnaste omaduste taipamist*.

Miks modelleerida mõtlemist

- Ülesehitav lähenemine võimaldab küsida küsimusi, mida kirjeldavas lähenemises ei taibanud küsida. On võimalik luua tehislikud katsealused:
  - Kes on rangema kontrolli all.
  - Kelle protsessid/mõttekäigud jälgitavad aeglustatult. Keerukate protsesside mõistmiseks on see hädavajalik (Wagoner & Valsiner, 2003).
  - Võimaldab saada infot sisemiste vastasmõjude, andmete liikumise kohta.
  - Lisada või eemaldada elemente ja nende omadusi.
- Rakendused robotikas, autonoomsed süsteemid:
  - Naturaalse mõtlemise modelleerimine on tõenäoliselt lihtsaim viis luua esimesi primaatidele või inimestele lähedase võimekusega tehisintellekte. Selle põhjal saab hiljem juba luua oletatavast evolutsioonilisest “segadusest” puhtamaid, optimaalsemaid ja disainitumaid intellekte.

- Tõhusam alternatiiv mõnede planeerimisülesannete lahendamiseks, mida hetkel tihti lahendatakse kasutades *reinforcement learning'ut* – tegevus pidevas füüsilises, motoorses maailmas vs diskreetse maailmas (vaata Lisa).
- Väidetavalt selgem ja turvalisem paradigma autonoomsete süsteemide eesmärkide, eesmärgipärase käitumise disainimiseks (vaata Lisa).

Tasandite kirjeldus

Eelmises kirjatöös (Pihlakas, 2005a) pakkusin välja läheneda mõtlemise modelleerimise probleemile mõtlemise tasandite teooriate järgi.

Kuna käesolev töö keskendub Toomela kirjeldatud tasandite üldjaotuse järgi sensoorsete tunnuste kombinatsioonidest mõtlemise võimega mudeli loomisele, siis pole suurema hulga erinevate autorite poolsete kõrgemate mõtlemise tasandite kirjelduste võrdlemine siinkohal fookuses ning muutub aktuaalsemaks alles edaspidi.

Toomela kirjeldatud üldist tasandite jaotust saab vaadata Lisast. Töö põhitekstis toon Piaget sensomotoorse staadiumi alatasandite loetelu ning veel mõned analoogsed.

Lisaks tahaksin kohe tuua välja olulise erinevuse Piaget ning Vögotski lähenemiste vahel, mis puudutab märgilise mõtlemise tasandeid – nimelt Piaget järgi mõtlemise areng eelneb kõne arengule ning varajane kõne on egotsentriline (viide), kuid Vögotstil eelneb mõtte arengule kõne areng, kus kõne on sotsiaalne – sotsialiseerumisel kõne internaliseerumise läbi areneb ka mõtlemine (viide). See on oluline perspektiiv silmas pidada käesoleva mudeli seisukohast – nimelt mudel peaks olema võimeline märgilise mõtlemise tasanditele arenema läbi sotsiaalse suhtluse – õppima ennustama, mis teised talle ütlevad, ning hakkama ise endale neid asju ütleva, ehk internaliseerima, ja hakkama läbi sisemise kõne oma tegevust ja mõtlemist suunama; samuti õppima internaliseerima muid väliseid protsesse ning õpitud skeemidena sisemiselt läbi töötama (Toomela, 1996; Vygotsky, 1994a; Vygotsky & Luria, 1994b).

See pole ainult nõue, vaid ka võimalus, kuna ennustamine on mudeli ülesanne niikuinii ning märgilise mõtlemise eeldused tekivad samuti muudel põhjustel.

Vögotski ja Piaget kirjelduse erinevus ei tähenda, et Piaget siinkohal täiesti eksib – täiesti võimalik, et kõne ja teatud mõtlemise võimete arenguks tööpoolest on tarvis siiski mõningaid täiendavad arenguid naturaalses mõtlemise mehhanismides, kuid see selgub edaspidi.

Samuti ei pruugi Piaget ja Vögotski seisukohad tegelikult olla nii vastandlikud, kui kirjeldasin. Ka Vögotski jaoks sai naturaalne mõtlemine edasi areneda, kuna ta rääkis kahe arengusuuna põimumisest, mitte ühe asendumisest teisega (viide).

Võimalik, et kõne ja teatud mõtlemise võimete arenguks on tarvilik või kasulik mõningate täiendavate omaduste areng naturaalses mõtlemise mehhanismides, kuid vastavad detailid selguvad edaspidi, märgilise mõtlemise modelleerimise uurimuses.

Pigem on see tekst mõeldud sellise tõlgenduse ühe poole vältimiseks (Piaget: “sisseehitatud mehhanismid on need, millel põhineb mõtlemise võimete areng, nende abil ja hiljem areneb väline kõne”) ja teise poole võimaluste esile toomiseks (Võgotski: “mõte areneb kui internaliseeritud kõne”).

Internaliseerimine on oluline arengusuund silmas pidades: praegune mudel tegeleb ennustamisega ning internaliseerimine on oma olemuselt samuti ennustamine. Kui internaliseerimine võimaldab selgeks õppida teatud tüüpi sündmusi, mis juhivad tähelepanu, tegevust ja mõtlemist algselt väliselt (märgiline suhtlus) (viide, Võgotski, Educational Psychology raamat), siis ei ole vaja tingimata eeldada keeruliste “mõtlemisoskuste” kaasasündinud olemasolu, ega neid mudelisse sisse programmeerida. Samas Piaget jäigema tõlgendamise järgi arendada mõtlemist enne suhtlust eeldaks rohkem mudelile oskuste sisseprogrammeerimist.

Et positsioneerida käesolevat mudelit mõtlemise arengu laiemas kontekstis ja näidata edasise arenduse suunda ja järjekorda, toon naturaalse ja kultuurilise mõtlemise tasandite loetelu:

Naturaalne mõtlemine:

1. Sensorised üksiktunnused
2. Sensorsete üksiktunnuste õpitavad kombinatsioonid
3. Objektid

Kultuuriline, märgiline mõtlemine:

4. Sünkreetseid märgid
5. Objektimärgid ja objekti omaduste märgid
6. Komplekssed mõisted
7. Teadusmõisteline mõtlemine
8. Süsteemne mõtlemine

Tasandite kirjelduse jaoks vaata Lisa või Pihlakas, 2005.

Lühike selgitus eelnevate tasandite kohta.

Naturaalne mõtlemine on see, mis esineb loomariigis ning on kaasasündinud, evolutsioonis arenenud. Naturaalne mõtlemine on iseäralik selle poolest, et andmete liikumine toimib teatud seaduspärasuste järgi ka märgilise programmi ja kogemuse puudumisel (paljudel loomadel polegi märgilise mõtlemise võimet või nad ei kasuta seda – (viide, Tomasello)).

Kultuuriline mõtlemine on info liikumise erijuhtum, kus osa andmete vahelistest seostest vastab märgi definitsioonile (definitsioon + viide). Märgiline protsess, mis jookseb naturaalse mõtlemise mehhanismidel, kasutab selle võimalusi ning juhib andmete liikumist selles. Seega märgiline mõtlemine on kui tähelepanu liikumise programm, naturaalne mõtlemine kui riistvara (mis sisaldab andmeid).

Naturaalne vs märgiline: Naturaalne kujuneb evolutsioonis sammhaaval teatud “sisseehitatud” omadustest, nende võimest töödelda sensomotoorseid kogemusi. Hiljem toimub märgiliselt mõtlema hakanud indiviidi areng õppimise käigus teatud muude omaduste/protsesside lisandudes.

Metamõtlemine on märgilise mõtlemise erijuht, kus märgiline protsess juhib muuhulgas otseselt iseennast (viide). Kaudne analoog arvutimaailmas oleks koodi genereerimine, modifitseerimine. Metamõtlemine tekib alates teadusmõistelise mõtlemise tasandist. Tavaline märgiline mõtlemine ei ole otseselt võimeline ennast süstemaatiliselt jälgima ja muutma, kuigi igal tegevusel loomulikult on mõju potentsiaalselt mistahes andmetele mudelis.

Piaget’ sensomotoorse staadiumi alatasandid

(viide: Tomasello, 1997; Miller, 1993)

1. Refleksid
2. Primaarsed skeemid, suunatud oma kehale (või lihtsalt teatud liigutused, ilma suunda täpsustamata, näiteks kõndmine)
3. Sekundaarsed skeemid – suunatud välistele objektidele
4. Sekundaarsete skeemide koordineerimine – hierarhilised skeemid, eesmärgipärased vahend-eesmärk tegevused.
5. Kolmanda astme skeemid – tegevused suunatud objektide suhestamisele
6. Vaimsed representatsioonid

Käesolevas mudelis 1. staadiumit esindab kontroller või mudelit treeniv inimene, seega mudeli õppiva osa väline süsteem. Mudelis on teostatud 2. ja 4. alatasand.

Mudeli edasiarendusena saab diskriminantsete stiimulite hulgast eristada selliste diskriminantsete stiimulite klassi, mis esindab objekte, millele parajasti mingi tegevus on suunatud, see eeldab mõningast visuaalset töötlust ning võimaldab 3. alatasandi.

Lisaks kirjeldan töö lõpupoole, kuidas mitme diskriminantse stiimuli sidumise võime ning 3. alatasandi sihtmärkstiimulite võime ühendamise tulemusena on tekib 5. alatasandi kolmanda astme skeemide võime.

Parker ja Gibsoni teooria primaatide füüsiliste võimete kohta

(viide: Tomasello, 1997)

1. ja 2. alatasand: lihtne mõistmine, käe-suu koordinatsioon
3. Käe-silma koordineerimine, sekundaarsed tsirkulaarsed operatsioonid
4. Skeemide rakendamine üksikutele objektidele, näiteks toidu valmistamine
5. Objektide püsivus, kolmandad tsirkulaarsed operatsioonid, tööriistad
6. Vaadeldud uudsete tegevuskavade hilisem imiteerimine; tegevuste mentaalsed representatsioonid.

Parker ja Gibsoni 3. alatasand on sisuliselt vastavuses Piaget 3. alatasandiga.

4. alatasand: erinevalt Piaget tasandite loetelust on siin nõue, et skeemid on rakendatud objektidele. Selle suhtes on Piaget tasandite loetelu eristavam, kuna skeemide rakendamise võime ja objektidele suunatud tegevuste võime oleks mõlemad mudelis sõltumatud.

5. alatasand: käesolevas töös ei ole uuritud objektide püsivuse nähtust. See võib ehk tekkida, kui mudel on piisavalt mahuka tajukogemusega ja seega saab ennustada objektide liikumist. Kuid see vajab eraldi kinnitust.

6 alatasand: tegevuskavade hilisem imiteerimine tähendab minu jaoks, et primaat on võimeline mõistma teise isendi liigutusi, ehk tal on olemas mirror-rakud¹. Ta ei rakenda õpitud kogemust kohe (ei ahvi), vaid vajaduse tekkides ja eeldusel, et ta vähemalt ebamääraselt seostab, mis moodi õpitud põhjuse-tagajärje ahel talle momendi vajaduse suhtes kasulik on. Mudeli arendamise seisukohast tähendab see mirror-rakkude või mõne ligikaudse ekvivalendi lisamist (näiteks mootorikat kirjeldav raadiosignaal isendite vahel, kuigi see ei anna mudelile veel võimet õppida inimeste liigutustest).

Tegevuste mentaalsete representatsioonide termini seonduvust mudeliga ei oska hetkel detailsemalt kommenteerida, kuid võimalik, et seotud märgilise mõtlemise protsessidega.

Thomas õppimisvõimete hierarhia

(viide: Tomasello, 1997)

1. Habituatsioon
2. Signaali õppimine (klassikaline tingimine)
3. Stiimul-vastus õppimine (operantne tingimine)
4. Aheldamine (operantsed tegevusjärgnevused)

---

¹ http://scholarpedia.org/article/Mirror_Neurons

5. Kaasnevad stiimulid (diskriminantstiimulid)
6. Kinnitavad kontseptid: absoluutsed ja relatiivsed
7. Tingimuslikud kontseptid, konjunktiivsed kontseptid, disjunktiivsed kontseptid
8. Bikonditsionaalsed kontseptid: “siis ja ainult siis”

Käesoleva mudeli puhul on olemas kõik kuni 5.-tasemeni.

6. tasemel on olemas absoluutsed kontseptid, juhul kui mudel ühendada tajusüsteemiga, mis on võimeline tajusid klassifitseerima (osa klassifitseerimist on ka järgnevas mudelis kirjeldatud). 6. taseme relatiivsed kontseptid – see võime võimaldab kahe stiimuli võrdlemist ning on eksklusiivselt primaatide võimeks (Tomasello). See ei ole hetkel mudelis.

Oletatavasti on selle võime tekke eelduseks tähelepanu juhtiva protsessi lisamine: võime liigutada pilku vaheldumisi ühele ja teisele objektile ning sel toel õppida tajus toimuva muutuse kui teatud liiki stiimuli tähendust.

7. taseme kontseptid oleks esindatavad kui diskriminantsete stiimulite eriliigid, juhul kui mudel võimaldaks tegevusega siduda mitu diskriminantset stiimulit – omadus, mis on plaanitud mudeli järgmiseks edasiarenduseks. Need kontseptid ei nõua stiimulite võrdlemist, küll aga seda, et nii stiimuli olemasolu kui ka puudumine saaks omada tähendust (viimane aspekt on käesolevas mudelis olemas, puudu on mitme stiimuli ühendamise).

8. tase vajab edaspidist täpsustamist.

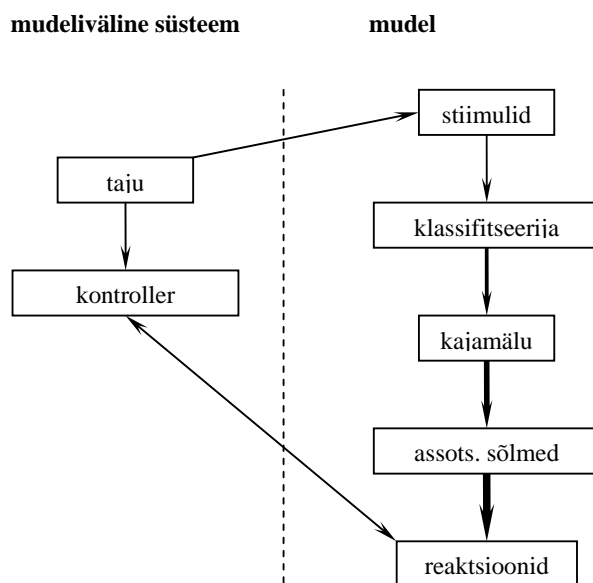
Mudel

Järgnevalt toon kaks joonist mudeli üldise struktuuri kohta.

Mudel koosneb piirkondadest, mis talletavad sissetulevat infot ning suhestavad seda varasemaga. Piirkonnad on ühendatud kanalitega. Piirkondadest väljuv infovoog on enamasti suurema mahuga kui sissetulev.

Jooniste järel selgitan lühidalt, mida piirkonnad teevad. Järgnevates artikli peatükkides kirjeldan detaile.

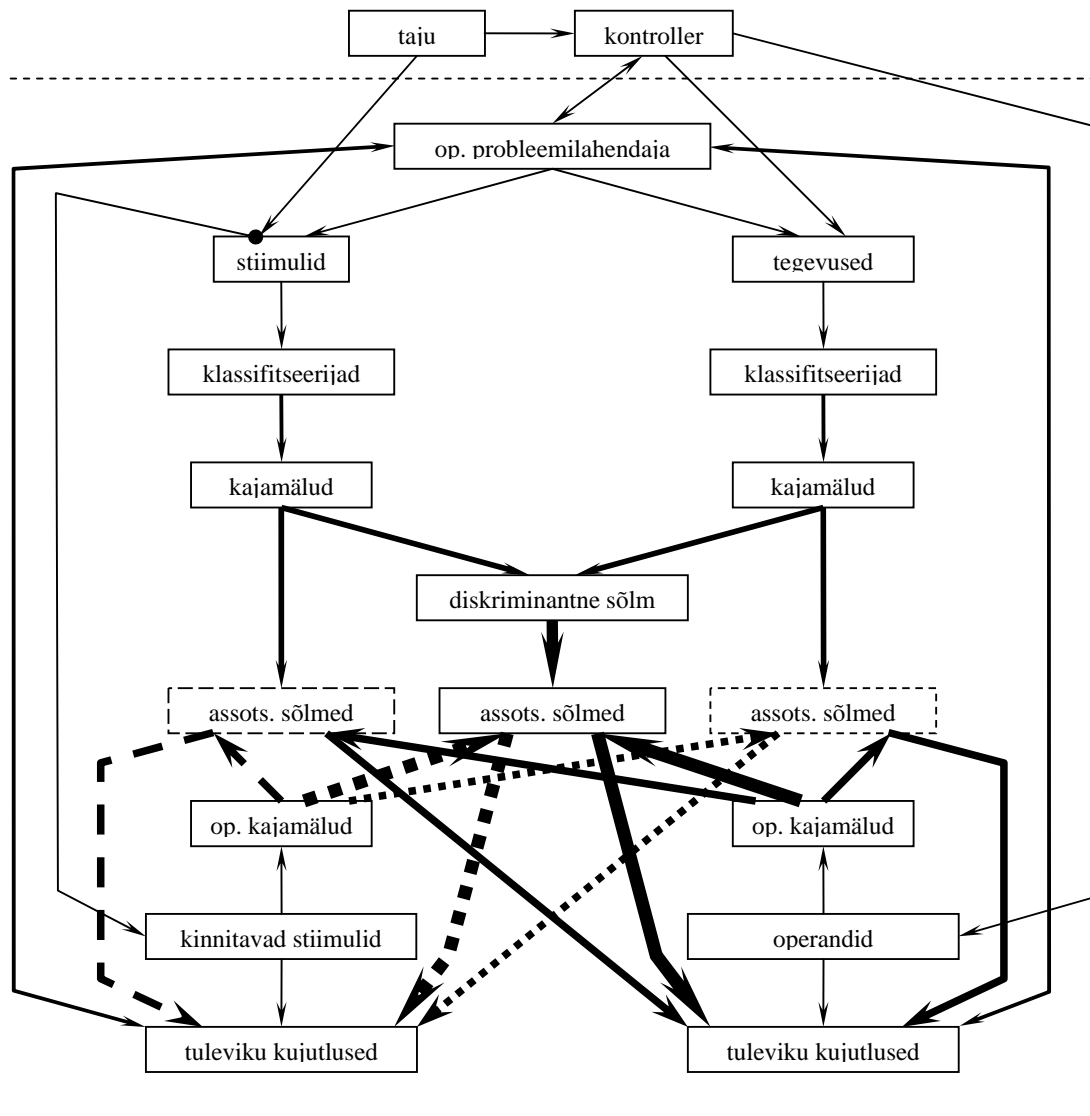
Klassikaline tingimine:

Piirkondade selgitused:

- Taju – stiimulid, mis saadetakse mudeli sisenditesse.
- Kontroller – süsteem, mis tekitab reaktsioone tajule (tingimata stiimulitele) ning treenib mudelit (mudel panus on, et see õpib tingitud stiimulite tähendusi).
- Stiimulid – mudeli sisendid.
- Klassifitseerija – võib osadel juhtudel mudelist välja jätta. Osadel juhtudel on tarvilik stiimulit omaduste järgi täiendavalt liigendada.
- Kajamälu – säilitab ajalise jälje varem esinenud stiimulitest / nende liigendustest. Võimaldab seostada hilisemaid reaktsioone varasemate sündmustega.
- Assots. sõlmed – assotsiatiivsed sõlmed, säilitavad infot stiimulite / nende liigenduste tähenduste ehk vastavate reaktsioonide kohta.
- Reaktsioonid – mudeli väljundid, mida kontroller treenib ja mudel ennustama õpib.

Operantne tingimine:

Legend

- seosed
- klassifitseerijast lähtuvad seosed
- kajamälust lähtuvad seosed
- diskriminantsest sõlmest lähtuvad seosed
- R→O seosed ja (R+S)→O seosed
- R→S seosed ja (R+S)→S seosed. Võimaldavad aheldamist
- S→S seosed. Pole primaatidel lõpuni arenenud

- piirkond / töötlusaste
- mõnedes katsetes välja jäetud piirkond
- piirkond, mis pole primaatidel lõpuni arenenud

Operantse tingimise jooniselt on ära jäetud klassikalise tingimise seosed.

Lisandunud piirkonnad:

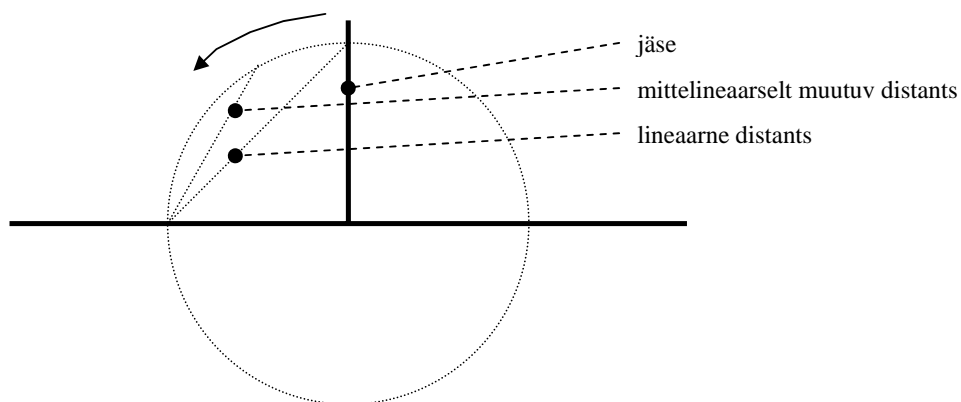
- Diskriminantne sõlm – seostab tegevuste ja diskriminantstiimulite kombinatsioone mudeli sisesteks stiimuliteks / representatsioonideks.
- Op. kajamälud – operantsed kajamälud. Säilitavad samuti ajalise jälje operandi varasematest seisunditest, kuid töötavad natuke erineva printsiibiga kui stiimulite ja tegevuste kajamälud.
- Operandid – esindavad näitajaid, mida mudel üritab hoida väljastpoolt määratud tasemel.
- Kinnitavad stiimulid – stiimulite täiendavad esindused, mis võimaldavad stiimulitel omandada kinnitava jõu.
- Tuleviku kujutlused – sisaldavad mudeli ennustusi operantide ja kinnitavate stiimulite olekute kohta mitmel järgneval ajavahemikul.
- Op. probleemilahendaja – operantne probleemilahendaja. Tegeleb operantses mõttes optimaalsete tegevuste leidmisega ning kinnitavatele stiimulitele energiatega määramisega (selgitus vastavas peatükis).

Stiimulite ja tegevuste kanalite eeltötlus

Klassifitseerija

Stiimulite ja tegevuste tugevused klassifitseeritakse. Hetkel stiimuli tugevus tähendab stiimuli kestust (see arvutatakse kontrolleris).

Klassifitseerimine on kasulik, kuna võimaldab õppida tegevusi, mille tulemused pole lineaarsed. Näiteks kehtib see paljude ringliikumiste kohta, mille eesmärk on jäset või midagi muud viia soovitud punktini.

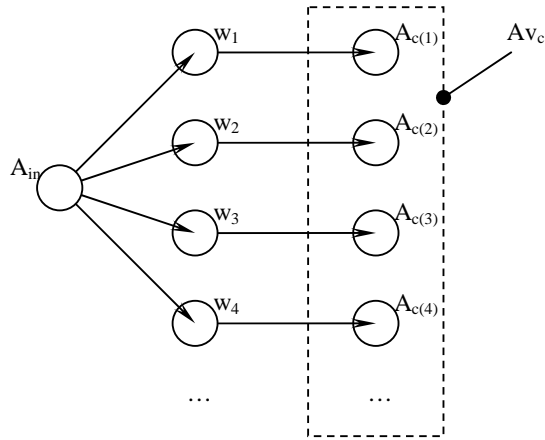

Hetkel tarvilik põhjus on ajaliste intervallide õppimine: mõned stiimulid või tegevused annavad tulemuse ainult siis, kui nad kestavad vähemalt teatud aja. Sel moel toimub intervallkinnituskava, kus diskriminantstiimul (aeg viimasest kinnitusest) peab olema kestnud teatud aja, et talle järgnev tegevus tulemuslik oleks.

Klassifitseerijat sisaldavat mudelit on alati võimalik lihtsustada lineaarseks / mitteklassifitseerivaks mudeliks, seades klasside arvu võrdseks ühega ehk sisuliselt kaotades andmete töötamise liinist klassifitseeriva komponendi. Samas poleks algusest peale lineaarsusega piiratud mudelit võimalik panna õppima mittelineaarseid seoseid.

Klassifitseerija ehitus:

$$\text{a) } A_{c(i)} = \begin{cases} 1, & \text{kui } i = \arg \min_j [\text{abs}(w_j - A_{in})] \\ 0, & \text{ülejäänud juhtudel} \end{cases}$$

$$\text{b) } A_{c(i)} = \begin{cases} 1, & \text{kui } w_j \leq A_{in} \\ 0, & \text{ülejäänud juhtudel} \end{cases}$$

$$A_{v_c} = (A_{c(1)}, A_{c(2)}, \dots, A_{c(n)})$$

A_{in} – klassifitseeritav väärtus

w_i – klassi i “kaal”

$A_{c(i)}$ – väljundkaalude vektor, kajastab hetke sisendi klassi või klasse

$A_{c(i)}$ arvutamise (a) variant on potentsiaalselt kasutusel juhul, kui A_{in} esindab tugevuse muutu; variant (b) on kasutusel juhul, kui A_{in} esindab stiimuli integraali või kestust või stiimuli tugevust, kuna:

- Integraali või kestuse puhul: tegevuse kestust saab ainult pikendada või lõpetada. Selleks, et õppida käimasoleva tegevuse (mitteoodatud) tulemusetust, tuleb õppida, et möödunud tegevuse kestused ei andnud tulemust. Kui sellist õppimist ei võimaldata, siis omistatakse tulemusetus jätkuvalt kasvavatele kestustele, mitte nendele, mis olid tegevuse motivaatoriks, ning mudel üritaks tegevust järjest edasi. Seega kuigi mudel algul üldistab pikemalt lühemale tegevuse kestusele, on võimalik õppida erandeid ning selles seisnebki intervall-kinnituskava.
- Stiimuli tugevust esindava kanali korral annab sarnase omaduse, kui klassikalises tingimises – tugevamat stiimulit õpitakse rohkem (viide: Rescorla-Wagner). See tähendab käesolevas mudelis: tugeva stiimuli tähendust üldistatakse ka nõrgemale stiimulile, kuid nõrgema stiimuli esinemisel aktiveeritakse vastavalt vähem vektori komponente ja vastav ennustus tuleb nõrgem. Samas treenides nõrgemat ja seejärel testides tugevamat stiimulit, on mudeli ennustus, et nõrgema stiimuli treenimise järel tugevam stiimul annab sama tugeva reaktsiooni kui oli treenitud nõrgemale stiimulile. Selle vastavust tegelikkusele tuleb veel kontrollida. Kuigi mudel üldistab esialgu tugevamalt nõrgemale, on võimalik täiendava treenimise õppida nõrgematele stiimulitele eraldi tähendused (**kolmas eeldus**).

Võib oletada, et valem võiks olla kasutusel ka stiimuli tugevuse muutu esindava kanalis. See vajab edaspidist täpsustamist, käesoleva töö mudeli variandis on kasutusel ainult integraali esindav kanal. Samuti võimalik, et osades tajukanalites ka stiimuli tugevust esindav kanal kasutab valemit (a).

- **TODO:** vaata ka

<http://digitalcommons.libraries.columbia.edu/dissertations/AAI3115343/>

<http://wwwlib.umi.com/dissertations/preview/3115343>

Integraali esindava tajukanali korral on hetkel eeldatud, et sisendi minimaalne väärtus on 0; vastasel korral tuleks täiendavalt jälgida mudeli toimimist ja teha vajadusel täiendusi valemisse.

Klassifitseerija andmepunktide $w(i)$ väärtused määratakse mudeli töö alguses juhuslike väärtustena ning neid võib mudeli töö käigus muuta mõne printsibi alusel, näiteks Kohoneni iseorganiseeruva kaardi (SOM) valemiga (viide), kuid see pole käesoleva mudeli töötamise seisukohast keskse tähtsusega. Need kaalud võivad ka kogu töö jooksul mitte muutuda ning hetkel mudeli ülejäänud kvalitatiivsed omadused selle tõttu ei kannata. Käesoleva töö katsetes olid kaalud fikseeritud.

On samuti mõeldav, et valemiga (a) analoogselt töötava klassifitseerija väljundkaalude vektoris aktiveeritakse mitu elementi. Klassifitseerijaks võib olla SOM, Grossbergi ART (viide), radiaalbaas-funktsioon-võrk (viide), Numenta HTM (viide), analoogselt ka autori seminaritöös kirjeldatud hierarhiline struktuur (Pihlakas, 2005) või mõni muu superviseerimata õppimisele ning vektorit väljundväärtusena võimaldavaks kohandatav komponent.

Hetke mudelis on sisend skalaarne, kuid stiimulite mustreid töötlevas võrgus oleks tegu mitmedimensioonilise sisendiga. Siis muutub ka olulisemaks klassifitseerija valik.

Juhul kui õppimise tööfaasis kasutada kaalude muutmiseks taolist valemit, mille korral kaalud koonduvad treenitava sisendväärtuse suunas (näiteks SOM), annaks see ilmselt ühtlasi habituatsiooni nähtuse, mis muuhulgas on seotud adaptatsiooni nähtustega visuaalses tajus. Samal ajal sensitiseerimise nähtus on pigem seotud neurokeemiliste protsessidega, mitte seoste struktuuriga ².

SOM tekitab ajuga sarnaseid jaotusi kõige tõhusamalt ³, seetõttu oleks esimene hüpotees kasutada edaspidi seda valemit.

Klassifitseerija asub mudelis enne kajamälu, kuna sel moel saab kajamälu väljundpunktis asuv vektor sisaldada mitu aktiveeritud elementi. Kui klassifitseerija paikneks peale kajamälu

² <http://en.wikipedia.org/wiki/Sensitization>

³ <http://mlab.uiah.fi/~timo/som/thesis-som.html>

väljundeid, siis aktiveeriks klassifitseerija vaid ühe elemendi vektoris ning see kaotaks liiga palju informatsiooni toimunud sündmuste kohta. Arenduse käigus selgus, et mudel töötab esimese variandiga, kuid kehvasti või üldse mitte teise variandiga.

Kajamälu

Vajalik, et assotsiatiivne võrk saaks luua seoseid sündmuste vahel, mis järgnevad teineteisele erinevate ajaliste hilinemistega. On tarvilik põhjus-tagajärje seoste õppimiseks.

“Kajamälu” tähendab siinkohal, et mälu sisaldab sündmuse kaja. Ka mõnedes teistes klassikalise tingimise mudelites (viide: Balkenius) on kasutatud analoogset konstruktsiooni ning nimeks pandud *delay-lines*.

Kajamälu siinkohal ei tähenda, et tegu oleks auditoorse modaalsusega. Mudelis on igal sisendkanalil oma kajamälu, ning nende hulk on kohati kirjutatud mitmuses – “kajamälud”.

“Kajamälu”: iga raku kohta säilitatakse lühikeseks ajaks jälg viimastest olekutest. See võimaldab:

- Säilitada teatud kestusega ajaks rakkude laenglemisi varasematest ajavahemikest – võimaldab siduda hiljuti toimunud sündmuse olevikuga – õppida põhjus-tagajärje seoseid. Pihlakas, 2005 mudel näiteks õppis seostama vaid täpselt samaaegseid sündmusi. Stiimuli mõju võib kesta edasi peale stiimuli lõppu (viide: Skinner). Sisuliselt vajalik operantseks tingimiseks, kuna kinnitav stiimul esineb hiljem kui sündmus, mille tähendust õpitakse.
- Klassikalises tingituses – tingitud reaktsioon tekib ligikaudu treenitud intervalli järel, mitte kohe (viide).
- Võimalik hilisem edasiarendus on õppida iga üksiku raku väljundväärtuste ajalist mustrit – on vajalik, et õppida stiimuli lühikeste ajaliste järgnevuste tähendusi.

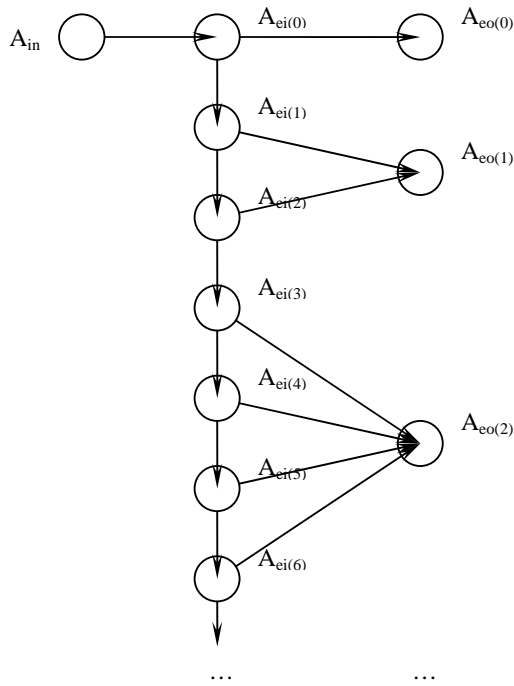
Igal stiimuleid esindaval ning tegevusi esindaval kanalil on “kajamälu”, rakud, mis esindavad vastava kanali varasemaid seisundeid. Visuaalsete rakkude puhul vastaks see ligikaudu seni kasutusel olnud terminoloogias ikoonilise mälu mõistele, auditoorsetel rakkudel kajamälule [vaata: viide, Tulving].

Kuna mudel esialgu ei täpsusta, kas töödeldav info on visuaalne või auditoorne ning võiks olla potentsiaalselt ühte kui teist, siis valisin sõna “kajamälu”, kuna see on iga üksiku kanali puhul adekvaatsem – üks kanal ei saa sisaldada ikoonilist infot. Tuleks tähele panna, et siin töös kasutatav “kajamälu” mõiste erineb siiski klassikalisest “kajamälu” mõistest, kuna puudutab konkreetselt kanali tasandit, mitte auditoorselt terviklikku kajamälu, kuigi viimane tõenäoliselt kerkib esile just taolisest rakutasemel töötavast kajamälust [viiteid?].

Kajamälu eristustihedus väheneb, mida kaugemale selles olevad sündmused käesolevast hetkest ajalisel jõuavad. Omadus on motiveeritud sarnasest omadusest naturaalses õppimises

(viide). Eristustiheduse vähenemise kõver aga ei ole käesoleval hetkel kuidagi faktiliselt põhjendatud vaid valitud mugavuse järgi.

Eristustiheduse vähenemine võimaldab logaritmiliselt väiksema andmemahtu ning töömahuga töödelda ja säilitada ajaliselt kaugete sündmuste tähendusi. On mõeldav ja teostatav, et eristustihedus väheneb mingi muu skeemi järgi kui hetkel kasutatud.

$$A_{ei(0)} = A_{in}$$

$$A_{ei(i)}(t-1) \rightarrow A_{ei(i+1)}(t)$$

$$A_{eo(i)} = 1/2^i \cdot \sum_{j=2^i-1}^{2^{(i+1)}-1} A_{ei(j)}$$

kus

A_{in} – stiimulit või tegevust esindav väärtus. Võib olla skalaarne (otse kontrollerist) või vektor (klassifitseerijat läbinud väärtus).

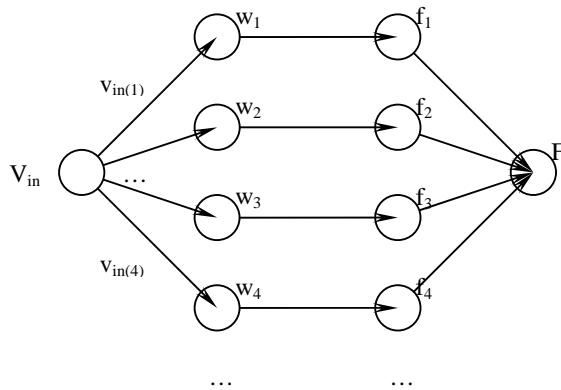
$A_{ei(i)}$ – kajamälu esimene aste (“siserakud”), ajaliselt kaugemad sündmused on eristatud sama tihedusega kui ajaliselt lähemad. Vastavalt skalaarne või vektor andmetüüp.

$A_{eo(i)}$ – kajamälu teine aste (“väljundrakud”), kajamälu väljundpunktid. Ajaliselt kaugemad sündmused on esindatud madalama eristustihedusega kui ajaliselt lähemad. Vastavalt kajamälu sisendile on andmetüüp skalaarne või vektor.

Iga kajamälu väljundrakk esindab kontsepti stiilis “n kuni m ajahetke tagasi olid selle kajamälu liini sisendis esindatud sündmused hulgast X, selle hulga elementide keskmine esinemissagedus oli $A_{eo(i)}$ ”. Iga kajamälu rakk esindab erinevat [n; m] vahemikku.

Piirates kajamälu väljundrakkude arvu piirame mudeli poolt õpitavate erinevate kontseptide hulka.

Assotsiatiivne sõlm

$$w_i = (s_i, n_i)$$

$$wv_i = \begin{cases} s_i / n_i, & \text{kui } n_i > 0 \\ 0, & \text{kui } n_i = 0 \end{cases}$$

$$f_i = v_{in(i)} \cdot wv_i$$

$$F = \sum_i f_i$$

V_{in} – sisendvektor, klassifitseeritud väärtuse vektor, lähtub kajamälu ühest väljundpunktist. Juhul kui klassifitseerija on vahepealt ära jäetud, siis sisaldab assotsiatiivne sõlm vastavalt ainult ühte andmepunkti.

$v_{in(i)}$ – sisendvektori skalaarne element i

w_i – andmepunktid, iga klassiga seonduma õpitud väärtus/faktor.

s_i – andmepunkti õpitud väärtuste summa

n_i – andmepunkti õpitud väärtuste samplite arv

wv_i – andmepunktile vastava faktori skalaarne väärtus

f_i – klassile i vastav skalaarse väljundväärtuse komponent / alafaktor

F – skalaarne väljundväärtus, ennustatava tingimata stiimuli faktor

Klassikaline ja operantne tingimine

Klassikalise tingimise terminid:

- *blocking*
- kustumine
- kiirendatud taastumine
- iseeneslik taastumine
- esmane ja teisene seos

Operantse tingimise terminid:

- *interval*-kinnituskava
- *ratio*-kinnituskava
- *variable-interval* kinnituskava
- *variable-ratio* kinnituskava
- kinnitus
- vältimine
- põgenemine
- aheldamine
- diskriminantstiimul

Klassikalise ja operantse mõtlemise terminite tutvustust vaata Lisast.

Klassikaline tingimine

Nõuded:

- kiire õppimine,
- *blocking* ehk *nonredundancy*
- kiire kustumine
- iga kord kiirenev taastumine
- iseeneslik taastumine ja selle nähtuse aeglane kustumine pikemas plaanis

Ülevaate klassikalise tingimise iseärasustest ning nende modelleerimiseks konstrueeritud mudelitest annab näiteks Balkenius, 1998 ning Johansson & Lansner, (2002?) - viide.

Järgnevalt pakun välja enda versiooni. Kommenteerin, et pakutav versioon ei väida, nagu oleks teised mudelid ebaõnnestunud või isegi võistlevad käesolevaga. Lähemal analüüsil võib nende vahel leida ühisosi kui erinevusi, kuid see võrdlus jääb peamiselt käesoleva töö raamidest välja. Erandiks on iseenesliku taastumise mudel, mis võiks olla kui täiendav samm edasi senistest mudelitest ning mille juures põhjendan, miks varasemad mudelid ei saakski seda omadust väljendada.

Käesoleva mudeli ülejäänud omaduste katsetulemuste kvalitatiivsest seisukohast ei oma õppimise valemi valik tähtsust (viide katsetulemustele), mis on hea, kuna näitab, et ülejäänud omadusi oli võimalik katsetada võrdlemisi sõltumatult õppimise valemist. Küll aga võib oletada, et õppimise valemi valik mõjutab mudeli käitumist keerulisemates oludes kui katsetingimused, mis keskendusid spetsiaalselt võimalikult vähestele omadustele korraga.

Ennustusväärtuse lisatingimus

(contingency explanation, nonredundancy), näide

1960ndatel Robert Rescorla näitas, et CS – UCS seose tekkimiseks ei piisa nende paari panemisest. Ta seadis lisatingimuseks, et CS peab olema hea signaal UCS esinemisele. Seda lähenemist nimetatakse *contingency explanation of classical conditioning*. (TODO: ei saa aru, mis moodi see erineb varasemast teooriast?)

Teised uurijad seejärel leidsid (TODO: kes täpsemalt?), et

Tingimata stiimuli CS poolt pakutav info peab olema *nonredundant* – lisama midagi infole, mida pakub mõni teine, varasemalt tingitud stiimul. Vastavat eksperimenti nimetatakse *blocking* (viide).

Valemid

Tingitud stiimuli ennustamine toimub:

$$S_{ucs} = \sum_i^n F_{cs(i)}$$

kus

S_{ucs} – tingimata stiimuli, väljundi väärtus

F_{cs} – tingitud stiimuli väärtusele vastava assotsiatiivse sõlme ehk faktori väärtus

n – tingitud stiimulite arv

Järgnevalt toon kaks valemit õppimise kahe aspekti – aeglane kustumine (kasutuses hiljem iseeneslikus taastumises) ning *blocking* – teostamiseks ning viimaks valemi, mis neid aspekte ühendab. *Blocking* ja mitme muu (TODO: ehk vaja neid ka siin töös üles lugeda?) aspekti kohta on loodud mudeleid (viited: Balkenius, Johansson & Lansner, etc). Käesoleva mudeli eesmärk on muuta õppimise ja kustumise kiirus sõltuvaks varasema kogemuse hulgast.

Rohkem treenitud kogemust on pikas plaanis raskem kustutada (viide).

Aeglase kustumise esimene valem

Tingitud stiimuli seose aeglasele kustumisele vastava õppimise võib saavutada:

üldistatult

$$F_{cs(i)}(t+1) \leftarrow \frac{F_{cs(i)}(t) \cdot n_{f(i)}(t) + S_{ucs}}{n_{f(i)}(t) + 1}, \quad \text{kus}$$

$$F_{cs(i)} = s_{f(i)} / n_{f(i)}$$

ehk

$$F_{cs(i)}(t+1) \leftarrow \frac{s_{f(i)}(t) + S_{ucs}}{n_{f(i)}(t) + 1}$$

siit valem klassifitseerijat kasutava mudeli jaoks:

$$s_{f(i,j)}(t+1) \leftarrow s_{f(i,j)}(t) + S_{ucs} \cdot v_{in(i,j)}$$

$$n_{f(i,j)}(t+1) \leftarrow n_{f(i,j)}(t) + 1 \cdot v_{in(i,j)}$$

kus

i – faktori / assotsiatiivse sõlme indeks

(t) – diskreetne ajahetke indeks

$F_{cs(i)}$ – faktori i väärtus, üldistatud valemis / alafaktorite summa

$s_{f(i)}$ – faktori i treeningväärtuste summa, üldistatud valemis

$n_{f(i)}$ – faktori i treeningväärtuste samplite arv, üldistatud valemis

$v_{in(i,j)}$ – assotsiatiivse sõlme i sisendvektori skalaarne element indeksiga j

$s_{f(i,j)}$ – assotsiatiivse sõlme i andmepunkti / alafaktori j treeningväärtuste summa

$n_{f(i,j)}$ – assotsiatiivse sõlme i andmepunkti / alafaktori j treeningväärtuste samplite arv

Valem töötab põhimõttel: mida rohkem treeninguid on mingi faktor läbinud (suurem n_f väärtus), seda aeglasemini faktori väärtus muutub. Faktori väärtuse nullimiseks kulub samapalju treeninguid senisele vastupidise S_{ucs} väärtusega, kui faktori senise väärtuse saavutamiseks.

Näide dünaamika kohta:

TODO: tabel

Binaarsete (väärtused kas 0 või 1) CS_i ja UCS korral ning eeldusel, et ühekorruga on aktiivne üks CS, ennustab valem sisuliselt Bayesi tõenäosust et stiimuli CS_i korral esineb UCS.

See valem ei vasta *blocking* / *nonredundancy* nõudele. Samuti ei võimalda see kiiret taastumist ja kiiret kustumist.

Blocking / nonredundancy valem

Tingitud stiimuli seose õppimine kooskõlas *blocking / nonredundancy* nõudele võib saavutada lahendades võrrandi:

üldistatult

$$\sum_i \frac{s_{f(i)} + x}{n_{f(i)} + 1} = S_{ucs}$$

seega

$$F_{cs(i)}(t+1) \leftarrow \frac{s_{f(i)}(t) + x}{n_{f(i)}(t) + 1}, \quad \text{kus}$$

$$F_{cs(i)} = s_{f(i)} / n_{f(i)}$$

ehk klassifitseerijat kasutavas mudelis:

$$\sum_i \sum_j f_{i,j}^* = S_{ucs}$$

$$f_{i,j}^* = \begin{cases} \frac{[s_{f(i,j)}(t) + x_s \cdot v_{in(i,j)}] \cdot v_{in(i,j)}}{n_{f(i,j)}(t) + 1 \cdot v_{in(i,j)}}, & \text{kui } n_{f(i,j)}(t) > 0 \text{ või } v_{in(i,j)} > 0 \\ 0, & \text{ülejääänud juhtudel} \end{cases}$$

$$s_{f(i,j)}(t+1) \leftarrow s_{f(i,j)}(t) + x_s \cdot v_{in(i,j)}$$

$$n_{f(i,j)}(t+1) \leftarrow n_{f(i,j)}(t) + 1 \cdot v_{in(i,j)}$$

kus

i – assotsiatiivse sõlme indeks

j – alafaktori indeks

$f_{i,j}^*$ – uus faktori i alafaktori j väärtus

x – võrrandi lahendamisel leitav väärtus

x_s – alafaktoreid sisaldava võrrandi lahendamisel leitav väärtus

$F_{cs(i)}$ – faktori i väärtus, üldistatud valemis / alafaktorite summa

$s_{f(i)}$ – faktori i treeningväärtuste summa, üldistatud valemis

$n_{f(i)}$ – faktori i treeningväärtuste samplite arv, üldistatud valemis

$s_{f(i,j)}$ – assotsiatiivse sõlme i andmepunkti / alafaktori j treeningväärtuste summa

$n_{f(i,j)}$ – assotsiatiivse sõlme i andmepunkti / alafaktori j treeningväärtuste samplite arv

Alafaktori väärtuse muutmisel kasutatakse samuti kaalu $v_{in(j,j)}$.

Valem töötab põhimõttel: suurema samplite arvuga faktorite väärtusi muudetakse proportsionaalselt vähem kui väikese samplite arvuga faktorite väärtusi (samplite arv siinkohal tähendab faktori järgmiseks tsükliks omandatavat samplite arvu, seega

senitreenimata faktori samplite arv on 1), kuid siiski muudetakse kõigi faktorite väärtusi alati niipalju, et nende summa vastaks treenimisel kasutatud S_{UCS} väärtusele. Seega pole sellist piirangut faktori väärtuse muutmisele, nagu aeglase kustumise valemis oli. Kõik faktorid võivad ühe ajahetke jooksul omandada senisest märgatavalt erinevad väärtused.

TODO: õppimiskiiruse pidurdamise konstant valemisse

Näide dünaamika kohta:

TODO: tabel

Sellel valemil pole vastavust iseenesliku taastumise aeglase kustumise nõudele. See valem omab *blocking*, kiire õppimise, kiire kustumise ja iga kord kiireneva taastumise omadusi.

Juhin veelkord tähelepanu, et UCS ennustus arvutatakse faktorite summast. Faktorite õppimine pole sama, mis tagajärgede tõenäosuste õppimine (vaata jaotust: Aeglase kustumise esimene valem). Mudel võib õppida tõenäosust, juhul kui vaadeldavale tagajärjele eelneb vaid üks põhjus, stiimul.

Enamasti on stiimuleid mitu, nende ennustused liituvad ning tõenäosuste summa asemel on ennustatud sündmuse määr, potentsiaalselt määraga > 1 .

Siiski on *blocking* valem täiendava treenimise käigus võimeline õppima, kui mõne sündmuse põhjused kokku liites ei põhjusta sündmuse määr tõusmist üle 1. Seda on võimalik õppida diskriminantse sõlme lisamise abil, seostades koosinevad põhjused üheks diskriminantsete stiimulite komplektiks ning õppimisel omistades sellele komplektile negatiivse faktori väärtuse, mis liituks nende stiimulite poolt teineteisest sõltumatult tehtud (määraga > 1) ennustustele:

$$\text{Ennustus} = \text{stiimul}_1 \times \text{kaal}_1 + \text{stiimul}_2 \times \text{kaal}_2 + \text{diskriminant}(\text{stiimul}_1, \text{stiimul}_2) \times \text{kaal}_3$$

Mudeli neljas eeldus ongi, et ennustavates seostes õpitakse esialgu määr. Erandite täiendava õppimise käigus on võimalik õppida tõenäosusi.

Aeglase kustumise teine valem, vastab *blocking* nõudele

Ühendamiseks ülalkäsitletud kaks omadust, ühendan ülalolevates õppimise valemites olnud korrigeerimisparameetrid x ja S_{ucs} . Aeglase kustumise esimese valemi omaduseks oli, et iga faktori väärtus saab muutuda vaid piiratud määral, sõltuvalt faktori senisest samplite arvust ning S_{ucs} väärtusest. Rakendan sarnase piirangu *blocking* omadusega valemisse:

üldistatult

$$x = \arg \min \left\{ \text{abs} \left[S_{ucs} - \sum_i \frac{S_{f(i)} + lf(x, S_{ucs})}{n_{f(i)} + 1} \right] \right\}, \text{ kus faktori muutu piirav funktsioon}$$

$$lf(x, l) = \begin{cases} x, & \text{kui } x \leq l \text{ ja } l \geq 0 \\ x, & \text{kui } x \geq l \text{ ja } l \leq 0 \\ l, & \text{ülejäanud juhtudel} \end{cases}$$

on eeldatud, et x ja l on alati sama märgiga.

seega võib kirjutada ka:

$$lf(x, l) = \min(\max(x, -l), l)$$

Klassifitseerija sisaldavas mudelis:

$$x_s = \arg \min(\text{abs}\{S_{ucs} - \sum_i \sum_j f_{i,j}^*\})$$

$$f_{i,j}^* = \begin{cases} \frac{[S_{f(i,j)} + lf(x_s, S_{ucs}) \cdot v_{in(i,j)}] \cdot v_{in(i,j)}}{n_{f(i,j)} + 1 \cdot v_{in(i,j)}}, & \text{kui } n_{f(i,j)}(t) > 0 \text{ või } v_{in(i,j)} > 0 \\ 0, & \text{ülejäanud juhtudel} \end{cases}$$

$$S_{f(i,j)}(t+1) \leftarrow S_{f(i,j)}(t) + lf(x_s, S_{ucs}) \cdot v_{in(i,j)}$$

$$n_{f(i,j)}(t+1) \leftarrow n_{f(i,j)}(t) + 1 \cdot v_{in(i,j)}$$

argmin() osa tuleneb sellest, et piiratud õppimise tõttu enam pole võimalik võrrandis faktorite summat alati S_{ucs} väärtusega võrduma panna. Kui kõigi faktorite n on piisavalt suur, siis liigub faktorite summa õppimise käigus S_{ucs} poole (S_{ucs} ning faktorite summa vahe absoluutväärtus väheneb), kuid siiski jääb vahe nullist suuremaks, erinevalt algsest *blocking* õppimise valemist. Sellisel juhul toimib valem, nagu ülal olnud esimene aeglase kustumise valem. Kui esineb uudseid faktoreid (nende n on väike), siis nendele toimib käesolev valem kui *blocking* õppimise valem.

Ülalolevat x või x_s väärtust on võimalik leida ilma rekursiivse arvutuseta (ilma erinevaid väärtusi läbi proovimata), käesolevas mudeli teostuses on x_s leidmine teostatud sorteerimise ning seejärel ühetasemelise for-tsükliga. Paralleelarvutuses on võimalik leida x või x_s väärtus ühe tööttsükliga.

Analoogselt eelmistele õppimise valemitele käesolev valem rakendab kõigile assotsiativsetele sõlmedele ühe globaalse korrektsiooniparameetri. Erinevus seisneb selles, et korrektsiooniparameetri mõju võib olla sõlme sisese info järgi lokaalselt piiratud ning parameetri enda arvutamine käib keerulisemalt kui eelmistes valemites.

Selle valemi eesmärk on saada lahti kustumise/õppimise kiiruse konstantsest parameetrist (erandiks esimese *blocking* valemi kiirenev taastumine), muuta õppimise ja kustumise kiirus sõltuvaks varasema kogemuse hulgast.

Näide dünaamika kohta:

TODO: tabel

TODO: võrdlus Rescorla-Wagneri mudeliga (viide).

See valem ei vasta kiire kustumise ja kiire taastumise nõuetele, sellest tulenevalt pole tal ka iseenesliku taastumise omadust.

Iseeneslik taastumine

Ükski Balkenius, 1998 (viide) kirjeldatud mudelist ega Johansson & Lansner, 2002? (viide) mudel ei oma iseenesliku taastumise võimet.

TODO: iseenesliku taastumise täpsem kirjeldus + viide.

Sissejuhatuseks pakun kaks hüpoteesi nähtuse põhjustena:

- kustutatud tegevus taastub, kuna teised tegevused on vahepeal suhteliselt nõrgenenud ning seega suhteliselt kustutatud tegevus saab taas ülekaalu
- kontekst on muutunud
- on toimunud ?lühimälu? konsolideerimine / keskmistamine püsिमäluga, mille tulemusena püsिमälu seose tugevus on küll nõrgenenud, kuid omaltpoolt on lühimälus olev mõjuv seose tugevus kasvanud, sest püsिमälus olnud seos oli tugevam kui lühimälus. See on analoogne ajalise konteksti muutumise ideele, mis vastandub füüsilise konteksti muutumisele (viide: <http://www.learnmem.org/cgi/content/full/11/5/485>)

Järgnevalt tutvustan, mis moodi eelnevalt kirjeldatud valemeid saab iseenesliku taastumise omaduse tekitamiseks kasutada viisil, mis mõnel määral sarnaneb teise toodud hüpoteesiga.

TODO:

+ iseenesliku taasumise omadused, Rescorla, 2004

+ paralleel: Devenport, 1998 + eelised

Valem: TODO

Iseeneslik taastumine eeldab kahe mälusüsteemi olemasolu.

Üks mälusüsteem on tavaline *blocking* nõudele vastav mälusüsteem, mida on modelleerinud ka mitmed varasemad mudelid (ülevaade: Balkenius, 1998) ja mulle teadaolevalt viimati Johansson & Lansner, 2002? (viide).

Teine mälusüsteem arvestab faktorite pikaajalist keskmist. Selleks on tarvilik, et see mälusüsteem sisaldab jälge kogemuste hulgast (faktori n -komponent). Kuna varasemad mudelid seda komponenti ei sisalda, siis nad ei saa omada sellise mälusüsteemi omadusi.

Käesoleva iseenesliku taastumise valemi eesmärk pole väita, et iseeneslik taastumine sõltub ajast või ainult ajast, vaid modelleerida paari iseenesliku taastumise omaduse saavutamiseks tarvilikku aspekti – mitme mälujälje olemasolu ning mehhanismi nende vahel valimiseks, jättes eraldi küsimuseks, mis seda mehhanismi kontrollib. Käesolevas mudeli teostuses on kontrollijaks aeg.

Operantne tingimine

Tänu operantsele tingimisele isend saab tegutseda aktiivselt vastavalt oma õpitud ootustele-motiividele, mitte ainult refleksidena välismaailma stiimulitele. + Vaata viiteid @ Alg Mind lk 152

Nimetatakse ka *instrumental conditioning*. Õpib tegevuste ja tagajärgede vahelisi seoseid, võrrelduna klassikalise tingimisega, mis õpib sündmuste vahelisi seoseid ning muuhulgas kaudselt stiimuli ja tegevuse vahelisi seoseid.

Klassikalise ja operantse tingimise tüübid.

TODO: loetelu.

Kinnitustüüpide tutvustust vaata Lisast.

Operandi väärtuste õppimine ning operandi energia

Operantse tegevuse eesmärk on saavutada sisemine homöostaas, tasakaalupunkt teatud näitajas (viide).

See on operantse mõtlemise üks olulisi erinevusi *reinforcement learningust*, mille eesmärk on maksimiseerida teatud näitajat (viide). *Reinforcement learning* põhimõttel töötavaid komponente annab küll vabalt ühendada nõnda, et nad kokkuvõttes midagi tasakaalus hoiaksid, kuid suur osa *reinforcement learningu* paradigmat ja sellest tulenevast mõtteviisist on mõjutatud siiski hinnangu maksimiseerimise vaatenurgast. Psühholoogia ajaloost vastab sellele pigem Thorndike teooria (viide) ning tema teooriat raamatus (viide) ka tsiteeritakse, Skinnerit mitte.

Laiendades homöostaasi tasakaalupunkti jälgimise põhimõtet isendi mootorika juhtimise põhimõttele võib oletada, et mõnel juhul soovitud väärtus (tasakaalupunkt) pole alati sama. Seega peab mudel õppima kõikidesse võimalikesse erinevatesse soovitud väärtustesse / tasakaalupunktidesse viivaid tegevusi.

Operantse tegevuse eesmärk on seega sarnane sellele, millega tegelevad kontrolliteooria mudelid. Analoogselt enamlevinud lihtsale kontrollisüsteemile PID-kontrollerile (viide) saab mudel kasutada stiimuli tuletist, hetkeväärtust, integraali. Käesolevas teostuses on kasutus

ainult tegevuse kestus (pole täpselt sama, mis integraal) ning diskriminantsete stiimulite hetkeväärtus ja kestus.

Erinevalt PID-kontrollerist on mudeli õppimisfunktsioon keerukas.

Teine erinevus *reinforcement learning*'ust: RL õpib seisundite vahel liikumist nõnda, et igast seisundist teise seisundisse liikumist on tarvis eraldi õppida. RL õpib seisundite vahel liikumise tõenäosusi iga erineva tegevuse korral, kuid pole olemas seisundite distantsi mõistet.

Käesolev mudel õpib ühe operandi väärtuste vahel liikumiseks operandi väärtuse muutumise iga erineva tegevuse korral.

Seega ühe operandi või kinnitava stiimuli võimalike väärtuste / seisundite grupi elemendid saab paigutada intervallskaalale ning üldistada õpitud samme mistahes selle skaala punktide vahel liikumisele. Kuid kui mingite punktide vahel liikumisel on erandeid võrreldes selle üldistusega, siis saab seda täiendava õppimise käigus eraldi õppida, juhul kui võtta operandi hetkeväärtus täiendavaks diskriminantseks stiimuliks. Selline seisundite intervallskaalale paigutamine on mudeli **viies eeldus**.

Eeldus põhineb mõttekäigul, et füüsiline maailm on pidev ning selle eelduse rakendamine võimaldab õppida kiiremini: kui reinforcement learning vajab n seisundi vahel liikumiseks vähemalt n^2 treenimist (tegevused igas seisundis, mis viivad igasse järgmisse seisundisse), siis käesolevas mudelis piisab 2 treenimisest (üks kummagi suuna jaoks).

Selline erinevus reinforcement learningust on analoogne Yudkowski, 2002 kriitikale semantiliste võrkude suunas, mille baasühikuks on mittepidevad mõisted, mille vahelised seosed tuleb eraldi õppida.

Operandi energia valem:

$$Discr = A_o - P_o$$

$$E_o = abs(Discr)$$

A_o – operandi tegelik väärtus (*actual value*), antakse mudelivälise süsteemi poolt

P_o – eelistatud väärtus (*preferred value*), homöostaasi punkt. Antakse mudelivälise süsteemi poolt

Discr – ebakõla eelistatud väärtuse ja tegeliku väärtuse vahel (*discrepancy*).

E_o – operandi energia

Operandiga seonduvaid assotsiatiivseid sõlmi treenivaks tingimata stiimuliks on mudelis operandi tegeliku väärtuse muut, mis on arvutatud valemiga:

$$Diff_o(t) = A(t) - A(t - 1)$$

(t) – käesolev ajahetk

(t-1) – eelmine ajahetk (eelmine mudeli töötsükkel)

Diff_o – tegeliku väärtuse muut ajavahemikul eelmise ajahetke ja käesoleva ajahetke vahel

Operandi väärtuse ja energia ennustamine

$$A_{op(i)} = A_{o(i)} + Diff_{op(i)}$$

$$E_{op(i)} = abs(A_{op(i)} - P_{o(i)})$$

A_{op(i)} – ennustatud operandi i väärtus

A_{o(i)} – operandi tegelik väärtus

Diff_{op(i)} –operandile i ennustatud väärtuse muut

P_{o(i)} – operandi i eelistatud väärtus

E_{op(i)} – operandile i ennustatud energia

Lihtsa operantse probleemilahendaja tööülesanne on leida sellised tingitud stiimulite (tegevuste) määrad, et kõigi operantide ennustatud energia oleks järgmises ajahetkes minimaalne.

$$E_p = \sum_i E_{op(i)} \cdot w_{o(i)}$$

E_p – kõiki operantide summaarne ennustatud energia

E_{op(i)} – ühe operandi ennustatud energia

w_{o(i)} – ühe operandi kaal. Käesolevas teostuses w_{o(i)} = 1

Mudel kasutab tegevuste määrade leidmiseks *simulated annealing* algoritmi (viide).

Seega

$$Av(t+1) = (A_1(t+1), A_2(t+1), \dots, A_n(t+1))$$

$$Av(t+1) \approx \arg \min \{ E_p [Av(t+1)] \}, \quad \text{kus}$$

$$E_p [Av(t+1)] = Ef \{ g_o [Av(t+1)] \}, \quad \text{kus}$$

$$A_{op}(t+1) = g_o [Av(t+1)] \quad \text{ning}$$

$$Ef(g_o) = E_p$$

Av(t+1) – tegevuste määrade vektor järgmiseks ajahetkeks

A_i(t+1) – üks komponenttegevus järgmise ajahetke tegevuste vektoris

n – tegevuste hulk

E_p[Av(t+1)] – ennustatud operantide summaarne energia tegevuste vektori Av(t+1) korral

A_{op(i)} – ennustatud operandi väärtus

Ef(g_o) – mudeli operantide summaarne energia ennustuse g korral

$g_o(Av)$ – mudeli operantide ennustamise funktsioon tegevuste vektorist Av operantse kujutlemise tööfaasis

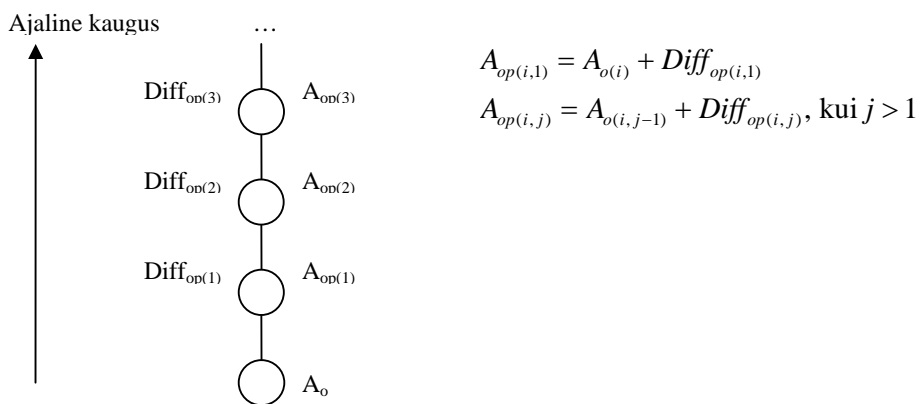
E_p – kõiki operantide summaarne ennustatud energia

TODO: Ef(g) ja g(Av), A_{op}, E_p sümboolika ning indeksid

TODO: Simulated annealing kasutamise toetuseks uurimus ajus toimuvast “juhuslikust” laenglemisest (viide) ja selle analoogia mudeliga.

Mitme tuleviku ajavahemiku operantne ennustamine

Mõni tegevus võib anda vahetult ühe tulemuse ning pikemas plaanis erineva tulemuse. Juhul kui pikemas plaanis tekki tulemus kas nullib esialgse tulemuse, liigub hiljem vastupidises suunas või muudab tulemuse hoopis tugevamaks kui soovitud (operandi väärtus liigub üle tasakaalupunkti), siis tuleb seda arvesse võtta. Samuti võib juhtuda, et tegevus annab soovitud tulemuse teatud ajalise hilinemisega. Seega oleks vahetult järgmise ajahetke ennustamine operantses mõttes tihti kasutu.

$A_{o(i)}$ – operandi i käesoleva ajahetke väärtus

$Diff_{op(i,j)}$ – operandile i tuleviku ajavahemiku j lõpuks ennustatud operantse väärtuse muut talle eelneva hetkega võrreldes

$A_{op(i,j)}$ – operandile i tuleviku ajavahemiku j lõpuks ennustatud väärtus

Iga järgnev tuleviku ajavahemik on mudeli praeguses teostuses kaks korda pikem kui varasem, ehk vähema eristusjõuga. On mõeldav ja teostatav, et mudel saab ka teistsuguseid eristustihedusi kasutada.

Operantse ennustuse energia mitme tuleviku ajavahemiku ennustamise korral

$$A_{op(i,j)} = A_{o(i)} + \sum_{k=1}^j Diff_{op(i,k)}$$

ideaalis:

$$E_{p(i)} = \int_0^{fl} abs(A_{op(i,t)} - P_{o(i)}) dt$$

käesoleva teostuse puhul on kasutusel variant trapetsvalemist:

$$E_{p(i)} = \sum_{j=0}^{\log_2 fl} abs[(A_{op(i,j+1)} + A_{op(i,j)})/2 - P_{o(i)}] \cdot 2^j, \text{ kus}$$

$$A_{op(i,0)} = A_{p(i)}$$

kus

$A_{o(i)}$ – operandi i käesoleva hetke väärtus

$A_{op(i,t)}$ – operandile i tuleviku ajahetkeks t ennustatud väärtus

$P_{o(i)}$ – operandi i eelistatud väärtus

t – tuleviku ajahetke indeks

j – tuleviku ajavahemiku lõpu indeks

fl – viimase ennustatava tuleviku ajahetke kaugus käesolevast hetkest (*futureline length*)

$Diff_{op(i,j)}$ – operandi i ennustatud väärtuse muut ajavahemiku j jooksul

$Diff_{op(i)}$ – ennustatud operandi i väärtuse muut

$E_{p(i)}$ – operandi i ennustatud energia, arvestades kõiki ennustatud tuleviku ajavahemikke

Tulevikku ennustatud ajavahemike operantsete väärtuste energia korrutatakse kahe astmega, kuna mudeli eristustihedus kaugematele sündmustele väheneb ning iga järgmine tuleviku ajavahemik esindab mudeli hetketeostuses kaks korda pikemat ajavahemikku kui eelmine.

Käesolevast energia valemist peaks veelkord selgemini silma paistma operantse mõtlemise ja *reinforcement learning*'u erinevus:

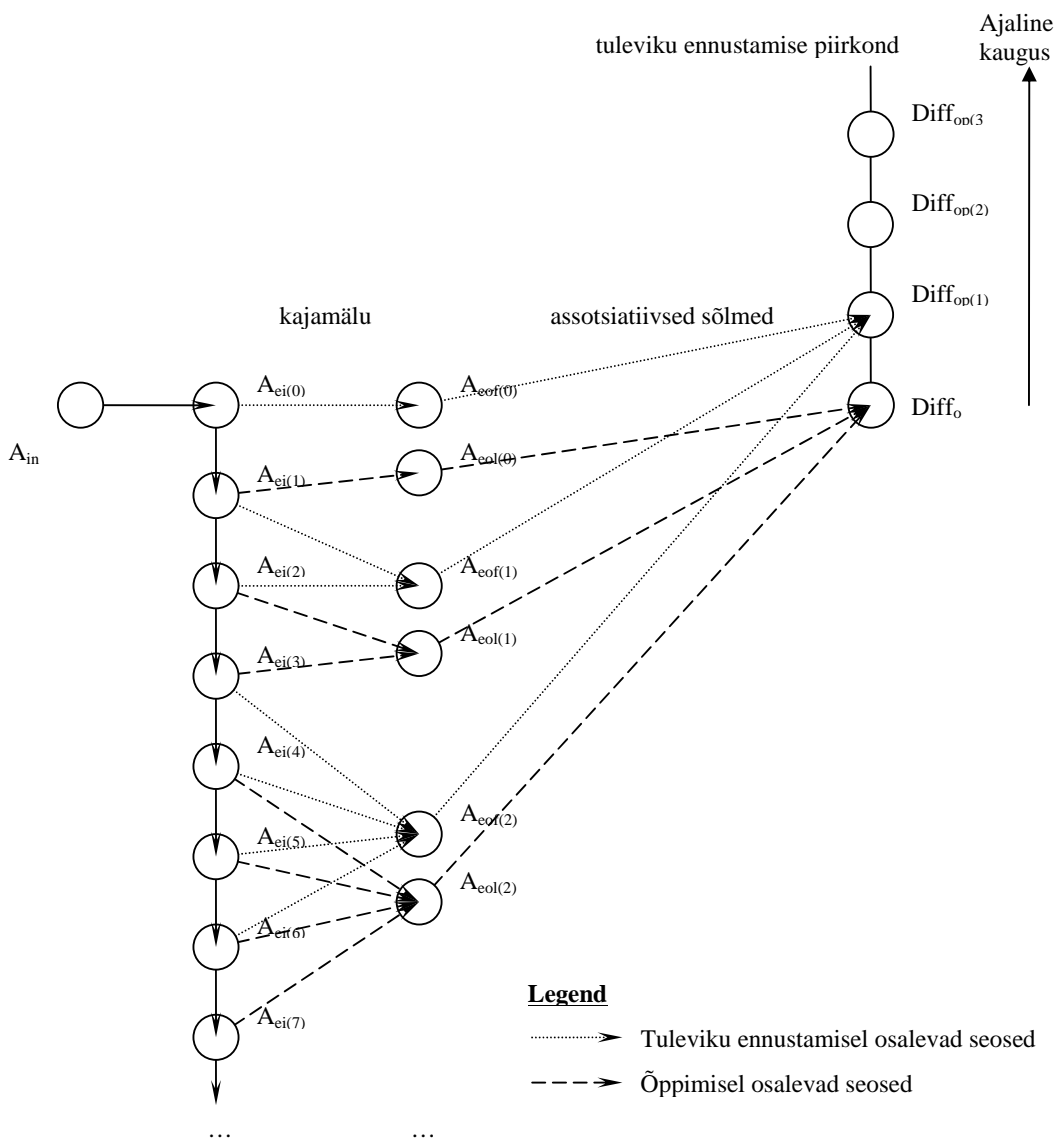
- Operantne mõtlemine üritab säilitada väärtust määratud tasakaalupunktis ka edaspidisteks ajavahemikeks, võimalikult väikese kõikumisega ümber selle. Kui ükski tegevus ei saavuta kohe soovitud operandi väärtust, siis leitakse tegevus, mis selle pikemas plaanis saavutab, kuid ei ületa seda, või ei ületa teisele poole tasakaalupunkti kaugemale kui käesoleva hetke ebakõla juba on.
- On võimalik üldistada operandi kahe väärtuse vahel liikumist mistahes väärtuste vahel liikumisele.

Seega eesmärk on saavutada soovitud väärtus võimalikult kiiresti ning võimalikult väikese tulevase kõikumisega.

Mudeli õppimine ennustamiseks mitut tuleviku ajavahemikku

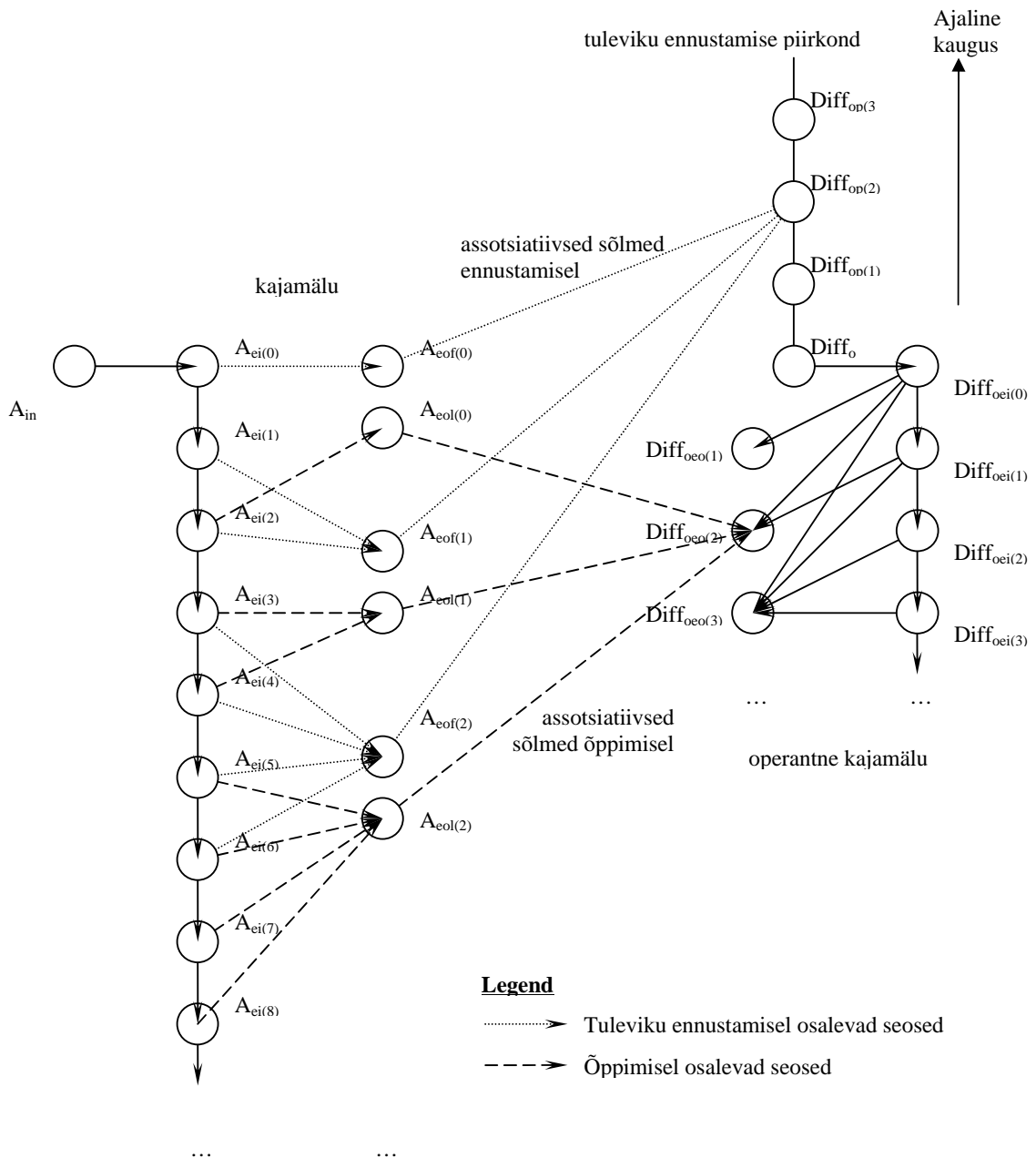
Järgnevalt toon detailsemate diagrammidega välja operantse kajamälu piirkonna ja tuleviku kujutlemise piirkonna suhted kajamälu ja assotsiatiivsete sõlmedega.

Alustuseks diagramm, mis kujutab esimese tuleviku ajahetke õppimiseks ja ennustamiseks tarvilikke seoseid:

Iga õppimise ja ennustamise seosepaar läbib ühte ja sama sellele paarile vastavat assotsiatiivset sõlme. Kuid selle assotsiatiivse sõlme sisendid ja väljundid on õppimisel ja ennustamisel ühendatud erinevate piirkondadega.

Järgnevalt joonis, mis kirjeldab seoseid operandi mitme tuleviku ajavahemiku muutude õppimiseks ja ennustamiseks:

Joonis n.

Iga joonisel olev õppimisel ja tuleviku ennustamisel osalev seoste paar on seotud ühe sellele paarile vastava assotsiatiivse sõlmega. Õppimise tööfaasis liigub sellesse assotsiatiivsesse sõlme õppimiseks tarvilik informatsioon kajamälust (vaata joonist) ning teiselt poolt ennustatava operandi kajamälust; tuleviku ennustamisel lähtub assotsiatiivse sõlme info kajamälu teistest piirkondadest (vaata joonist) ning liigub ennustatava operandi tuleviku kujutlemise sõlmedesse.

$$A_{eof(i,j)} = 1/2^i \cdot \sum_{k=2^i-1}^{2^{(i+1)}-1} A_{ei(k)}$$

$$A_{eol(i,j)} = 1/2^i \cdot \sum_{k=2^i-1}^{2^{(i+1)}-1} A_{ei(k+2^{j-1})}$$

$$Diff_{oei(0)} = Diff_o$$

$$Diff_{oei(j+1)}(t) \leftarrow Diff_{oei(j)}(t-1)$$

$$Diff_{oeo(j)} = \sum_{k=0}^{2^{j-1}-1} Diff_{oei(k)}$$

kus

$A_{eof(i,j)}$ – tingitud stiimuli kajamälu teine aste tuleviku ennustamise tarvis, ajaliselt kaugemad sündmused on esindatud madalama eristustihedusega kui lähemad. j on tuleviku ajavahemiku indeks, mida ennustatakse. Ülal toodud valem seda ei kasuta, küll aga on see tarvilik ennustuses osaleva assotsiatiivse sõlme määramiseks.

$A_{eol(i,j)}$ – tingitud stiimuli kajamälu teine aste õppimise tarvis, ajaliselt kaugemad sündmused on esindatud madalama eristustihedusega kui lähemad. j on tuleviku ajavahemiku indeks, mida ennustama õpitakse. Lisaks on j tarvilik õppimises osaleva assotsiatiivse sõlme määramiseks.

$Diff_{oei(j)}$ – operandi tegeliku väärtuse muudu kajamälu esimene aste, ajaliselt kaugemad sündmused on sama eristustihedusega kui lähemad.

$Diff_{oeo(j)}$ – operandi tegeliku väärtuse muudu kajamälu teine aste, ajaliselt kaugemad sündmused on vähema eristustihedusega kui lähemad. Õppimise tarbeks algab teise astme väärtuste arvutamine alati esimese astme esimesest rakust – oluline on tingitud stiimuli A kajade $A_{eol(x)}$ ajalise suhte $Diff_{oeo(j)}$ -ga ning $A_{eof(x)}$ ajalise suhte $Diff_{op(j)}$ -ga samasus.

Õppimisel luuakse eraldi assotsiatiivne sõlm iga tegevust esindava raku indeksi i , kajamälu väljundi indeksi j ning ennustatava/õpitava tuleviku ajavahemiku indeksi k kombinatsiooni tarvis. Tulemuseks oli kolmemõõtmeline assotsiatiivsete sõlmede maatriks, mille indeksid on k, i, j .

Kui mudelis on mitu operanti, siis määrab assotsiatiivse sõlme neljandana ennustatava operandi indeks, mis aga ei mõjuta eelnevaid valemeid.

Vältimine ja põgenemine

TODO: peatüki paigutus artiklis.

Võib ette kujutada kahte sorti vältimist:

- vältimine kui “tasakaalustamine”. Võib esineda enne ebameeldivat sündmust või pärast. Viimasel juhul nimetatakse põgenemiseks.
- vältimine kui “ära hoidmine”.

Need kaks tegevust võivad erineda. Kui kõrvetan omal näpu vastu kuuma panni sanga, siis järgnevalt panen ta külma vette. See on sisult tasakaalustamine või traditsioonilise nime järgi “põgenemine”. Hoopis teistsuguse loomuga on tegevus, kui kasutan sanga haaramiseks pajalappi. Seda saab teha ainult enne sündmust ning peale sündmust ei muuda ta midagi olematuks.

Osa tasakaalustavaid tegevusi annavad tulemuse ka enne välditavat sündmust: sirutades käe välja enne kukkuma hakkamist või peale kukkuma hakkamist annavad mõlemad tasakaalustava tulemuse.

Praegune mudel suudab õppida ainult esimest sorti tegevusi. Teine vältimise liik nõuab täiendavat komplekti seoseid, et eristada tegevusi, mis aitavad nii enne kui pärast ebameeldivat sündmust, tegevustest, mis aitavad ainult enne. Neid seoseid ma praegu mudelisse ei lisanud ning see osa vajab edaspidist viimistlemist.

Diskriminantsed stiimulid

Diskriminantsed stiimulid võivad olla sensoorsed stiimulid või teatud eelnevad tegevused, mis on tarvis sooritada enne vaadeldavat tegevust. Viimastel võivad olla omakorda omad diskriminantsed stiimulid.

Lisaks võivad muutuda diskriminantseteks stiimuliteks varem esinenud stiimulite kombinatsioone või stiimulite ja tegevuste kombinatsioone esindavad rakud. See juhtub näiteks ratio-kinnituskava puhul (viide: Skinner). Taolised diskriminantsed stiimulid ei ole väliselt vaadeldavad.

Mõned tegevused annavad tulemusi vaid teatud lisatingimuste (diskriminantsete stiimulite) juures.

Kui neid stiimuleid parajasti ei esine, siis pole mõtet tegevust sooritada või ei teki teatud sündmuse või tegevuse toimumise järel tagajärje ootust (kuid taju puudumine võib tänu klassifitseerivale piirkonnale samuti olla tähendusega, olla stiimul).

Diskriminantsed stiimulid jagan selguse mõttes diskriminantseteks tajudeks (s.h väliselt mittevaadeldavad kombinatsioone esindavad rakud) ning diskriminantseteks tegevusteks. Esimesi on mõnel juhul võimalik tekitada mitmeastmelises operantses tegevuses, mida Skinner nimetas “aheldamiseks”. Viimaseid on võimalik tekitada otseselt (diskriminantse stiimulita tegevus on alati teostatav).

Lisaks eristan sensoorse diskriminantstiimuli erijuhu – tegevuse sihtmärk-stiimuli.

Tegevuse kõrgemal kavandamisel mitte ei kästa jäsemete konkreetsetel lihastel liikuda konkreetsetl viisil, vaid kästakse sooritada tegevust teatud punktile ruumis (analoogselt Georgopoulos jt., 1993 pakutule, mainitud: Kolb & Whishaw, 2003. Veel viiteid:), mis võiks olla valitud kujutluspildiga sobivuse järgi. Seal ruumipunktis asuvat objekti või taju esindavat stiimulit nimetan sihtmärk-stiimuliks.

Käesolev mudel seda stiimuli liiki ei sisalda, küll aga on tarvilik edasiarenduseks, kuna võimaldab Piaget sensomotoorse staadiumi kolmanda alatasandi ning hiljem ka oletatavasti tööriistakasutuse võime (vaata Lisa).

Diskriminantsete stiimulite õppimiseks kombineeritakse tegevust esindavate kajamälude väljundid tajusid esindavate kajamälude väljunditega.

Tegevust esindava kajamälu väljundeid võib kirjeldada vektorina:

$$A_{v_{eof(i,k)}} = (A_{eof(i,1,k)}, A_{eof(i,2,k)}, \dots, A_{eof(i,n,k)})$$

Analoogselt võib diskriminantstiimulit esindava kajamälu väljundeid kirjeldada vektorina:

$$Sv_{eof(i,k)} = (S_{eof(i,1,k)}, S_{eof(i,2,k)}, \dots, S_{eof(i,n,k)})$$

kus

$A_{eof(i,j,k)}$ – tegevust esindava raku i kajamälu teise astme väljund j ennustamiseks tuleviku ajavahemikku k

$Av_{eof(i,k)}$ – tegevust esindava raku i kajamälu teise astme väljundite vektor ennustamiseks tuleviku ajavahemikku k

Analoogselt saab konstrueerida definitsioonid sümbolitele:

$A_{eol(i,j,k)}$ ja $Av_{eol(i,k)}$ – tegevust esindava raku jaoks, õppimisel

$S_{eof(i,j,k)}$ ja $Sv_{eof(i,k)}$ – diskriminantstiimulit esindava raku jaoks, tuleviku ennustamisel

$S_{eol(i,j,k)}$ ja $Sv_{eol(i,k)}$ – diskriminantstiimulit esindava raku jaoks, õppimisel

Diskriminantsete stiimulite õppimiseks luuakse assotsiatiivse sõlm iga tegevust esindava raku indeksi ai , selle kajamälu väljundi aj , diskriminantstiimulit esindava raku indeksi si , selle kajamälu väljundi sj ning ennustatava tuleviku ajahetke k kombinatsiooni tarvis; ühe piiranguga – diskriminantstiimulit seotakse ainult samal hetkel või peale vaadeldava diskriminantstiimuli kajamälus oleva sündmuse toimumist esinenud tegevuste kajaga, kuna tegevusega seotav diskriminantstiimul ei saa esineda peale tegevust – vastasel korral ei oleks võimalik teda tegevuse valikul arvesse võtta. Edaspidist uurimist väärriks, kas mingi stiimuli ootus järgnevatess ajahetkedesse võib olla naturaalses mõtlemises diskriminantstiimuliks käesoleva hetke tegevusele.

Seega hetkel piirang:

Tulemuseks on viiemõõtmeline assotsiatiivsete sõlmede maatriks, mille indeksid on k , ai , aj , si , sj .

Maatriksi osa, kus $sj < aj$, on hetkel kasutamata.

Kui mudelis on mitu operanti, siis määrab assotsiatiivse sõlme kuuendana ennustatava operandi indeks, mis aga ei mõjuta eelnevaid valemeid.

Eelnevalt kirjeldasin, kuidas leitakse tegevuse ja diskriminantstiimuli kombinatsioonile vastav assotsiatiivne sõlm. Järgnevalt kirjeldan, kuidas ühendatakse kahe kombinatsiooni valitud kajamälu väljundi väärtused, saatmaks edasi assotsiatiivsesse sõlme.

Nii tegevust esindava kajamälu kui ka diskriminantstiimulit esindava kajamälu rakkude väljunditeks on vektor, mis sisaldab kajamälu alguses klassifitseeritud väärtuse kaalude vektori kaja või kajade segu.

$$M_{k,ai,aj,si,sj} = A_{eof(ai,aj,k)} \cdot S_{eof(si,sj,k)}$$

tekkiva kaalude maatriksi saab konvertida esituse mugavuse mõttes varemkirjeldatud assotsiatiivsele sõlmele vastavaks vektoriks:

$$V = (M_{0,0}, M_{0,1}, \dots, M_{0,q-1}, \\ M_{1,0}, M_{1,1}, \dots, M_{0,q-1}, \\ \dots \\ M_{p-1,0}, M_{p-1,1}, \dots, M_{p-1,q-1})$$

ehk lühemalt

$$V_i = M_{i \operatorname{div} p, i \operatorname{mod} q} \quad \forall i = 0, \dots, p \cdot q - 1$$

kus

p – tegevust esindava vektori suurus (maksimaalne klasside arv)

q – diskriminantstiimulit esindava vektori suurus

div – täisarvude jagamine

mod – jääk täisarvude jagamisest

Tegevust esindava kajamälu ning diskriminantstiimulit esindava kajamälu k -indeks on väärtuste kombineerimisel ühine.

Käesolev mudel on robustne, luuakse kõik võimalikud assotsiatiivsed sõlmed vaadeldud maatriksisse. Edaspidise arenduse ja uuringute käsitleda oleks, millal on võimalik jätta võrdlemisi “ebahuvitavaid” faktoreid sisaldavad seosed loomata ja millise protsessi (naturaalses mõtlemises, kui see protsess esineb) läbi seoste maatriksit puhastatakse assotsiatiivsetest sõlmedest või nende alaosadest, mis ehk ei sisalda enam piisavalt olulisi faktoreid (seosed on kustunud). Sel juhul on andmestruktuurina maatriksi asemel parem kasutada *hashmap*’i või binaarotsingu puud kasutatavat assotsiatiivset massiivi.

Samuti tuleb uurida, kas ja kuidas võiks teatud tähelepanu protsess vähendada maatriksi läbiarvutamist tuleviku ajahetkede ennustamisel või ka õppimisel, jättes valikuliselt ajutiselt välja ülejäänud osa faktorite arvutamise või uuendamise.

Et mudel õpib faktoreid, mis vastavad *nonredundancy* nõudele, siis võiksid shansid selliste mehhanismide toimimiseks olla olemas: kui mingitele stiimulitele vastavad faktorid on head ja ennustavad tagajärgi piisavalt, siis see tähendab, et ülejäänud samal ajal esinenud stiimulid märkimisväärseid seoseid tagajärgedega ei omandagi. Samas näiteks Bayesi õppimise teel omandatud seostel selline selektiivsus puudub ja suured andmemahud on kerged tekkima, seega on ka tähelepanu protsessile suurem koormus (viide: Yudkowski, 2002).

Võib ette kujutada, et ka operandi enda väärtus võib olla diskriminant. Näiteks kui operant esindab mingi liigese tegelikku ja soovitud nurka propriotsepsiooni tajus, siis erinevate nurgade all sama tugev lihaspingutus võib anda erineva liigese nurga muudu. Praeguses töös sooritatud katsetes sellist operandi diskriminantstiimuliks seostamist pole tehtud, kuid mudeli programm on paindlik ja annab sellisele omadusele seadistada.

Aheldamine ja taipamine

Aheldamine on operantse tingimise termin, mis tähendab, et mingi kinnituse saamiseks tuleb sooritada tegevuste ahel. Ratio-kinnituskava on kõige lihtsam aheldamise näide.

TODO: selgitus, et aheldamise õppimisel toimuvad tegevused kohe õiges järjekorras.

Defineerin siinkohal ka sõna “taipamine”: Taipamine on isendi võime tekitada tegevusjärgnevusi, mida ta pole tervikuna kunagi varem sooritanud, küll aga on sooritanud või muul moel õppinud kõigi selle järgnevuse üksikute sammude tagajärgi eraldi. Järgnevuse alaelemendid tekitavad või aktiveerivad järgmise alaelemendi tegevuste diskriminantseid stiimuleid. Need järgmise alaelemendi diskriminantsed stiimulid on kinnitavateks stiimuliteks eelmisele järgnevuse alaelemendile. Kuid pean terminit “kinnitav stiimul” segadusttekitavaks: isend õpib, et mingi tegevus tekitab mingi stiimuli ka siis, kui see stiimul ise veel pole mingi operantse eesmärgiga seotud (eeltingimine, viidata?). Alaelemendid võivad olla õpitud ka grupikaupa, kuid erinevas järjekorras ning võibolla pikemate ajaliste pausidega.

Eelnevad mudeli omadused lubasid vaid lihtsaid probleeme vajaduste täitmise juures lahendada. Kui mudel ei tulnuks ülesandega toime, kuna tegevus polnuks sobiva diskriminantstiimuli puudumise tõttu tulemuslik, siis mudel üritanuks järgmist, enda arvestuse järgi väiksema kasulikkusega varianti, seni kuni on midagigi tehtud või enam minimaalselt kasulikke variante ei ole. Oletatavasti sisaldunuks neis variantides või järgneb neile otsingukäitumine, kus isend liigub ringi lootuses, et mõnes asupaigas tingimused on sobivamad.

Otsingukäitumine on sellisele mudelile, mis mõtleb vaid üks samm ette, üks viimaseid väljapääse. Kuid suurema arukuse võimaluse korral sugugi mitte kõige efektiivsem. Näiteks, kui on olemas varasemaid kogemusi, võiks võimekam mudel neid kogemusi ka mitut tegevussammu nõudva tõkke kiireks lahendamiseks kasutada, ilma et oleks kogunud varasemalt tervet lahenduskäiku ühekorruga.

Toomela kirjeldab taipamist 3. tasandil, kuid ta peab silmas ahvide probleemilahendusvõimeid. Ahvide taipamisele on iseloomulik võime seostada mitut objekti. Samas on olemas põhimõtteliselt analoogseid tegevusahelaid, mis eeldavad igal sammul vaid ühe diskriminantstiimuli ning tegevuse seostamist, ja mida võiks oletada enamuse imetajate võimeks (viide: vaata Tomasello, Piaget 4. sensomotoorne tase). Selline võime mudeli ehitamise loogika järgi ka peab eelnema taipamises mitme objekti seostamise võimele ning ongi siinkohal teostatav.

Muu hulgas annab selle võime loomine ratio-kinnituskava kui aheldamise erijuhu õppimise võime.

Erinevus III tasandist on, et jätkuvalt pole vaja lahendada probleeme, mis eeldavad mitme objekti või eraldiasuva tunnuste kombinatsiooni omavahel seostamist – on tarvis vaid stiimulite ja tegevuse (mis on erinevad modaalsused) õiget suhestamist. Samas on olemas sarnasus III tasandiga – lahendatakse probleeme, mille lahendus pole otse ühe tegevuse järel olemas ja teatud vajaliku tegevuse võimaldamiseks on ennem, sõltuvalt olukorrast, vaja sooritada teatud teisi tegevusi.

Tasub tähele panna, et taoline “probleemilahendus” esineb vaid siis, kui otsene tulemuslik tegevus puudub või katsed ebaõnnestuvad. See ei ole sama, mis inimeste tahtlik planeerimine. Lisaks käesolev töö ei käsitle küsimust, mis keskkonnas isendid taolisi järgnevasi õpivad ning mis moodi ise õppimiseks sobivaid tingimusi loovad, näiteks mängu või katsetamise teel.

Probleemilahenduse käigus võivad aktiveeruda ka säärased ahelad ehk lahenduspuu harud, milles sisaldub mittesoovitud samme – samme, mis annavad küll probleemilahenduse suhtes vajaliku tulemuse, kuid samas on muud moodi ebameeldivad või lausa kahjulikud. Need lahenduspuu harud saavad väiksema kaalu, ja tekib suurem võimalus, et teised lahenduspuu harud on prioriteetsemad. Aversiiivsus pidurdab vaid otse vahetus läheduses oleva lahenduspuu haru, mitte kogu eelnevat puud.

Diskriminantseid stiimuleid esindavaid kanaleid saab tegevuse planeerimisel kasutada kahte moodi:

- a) Diskriminantsete stiimulite kajamälu sisu on see, mis senisest tajuinfost tulenevalt olema peaks; tegevuse planeerimisel leitakse käesoleval hetkel rakendatav tegevus, mis arvestades koosmõju diskriminantsete stiimulitega annaks minimaalse operantse energia ennustuse.
- b) Kujutleda ette erinevaid diskriminantsete stiimulite väärtusi (muutes kujutluse ajaks vastavate stiimulite kajamälu), kombineerida neid võimalike tegevuste väärtustega ning leida need diskriminantsete stiimulite väärtused, mis võimaldasid koosmõjus võimalike tegevustega saavutada minimaalse operantse energia ennustuse.

Kui see viimati mainitud energia on madalam kui viisil (a) saavutatav, siis püüelda vastava diskriminantse stiimuli väärtuse tekitamisele. Taoline alaeasmärkide seadmine võimaldab taipamise.

Viimane tähendab, et diskriminantseid stiimuleid esindavad rakud muutuvad ise samuti teatud mõttes operantideks, ehk kinnitavateks stiimuliteks.

Mudelis on need natuke erinevad tavalistest operantidest: iga kinnitava stiimuliga seotakse grupp erinevaid väärtusi, igapähega vastavuses erinev energia. See väärtustega seotav energia on minimaalne ennustuste energia, mida sellise diskriminantse stiimuli väärtuse korral parima tegevusega saavutada oleks võimalik.

Seega, kuigi kinnitava stiimuli erinevatel väärtustel on erinev energia, ei ole need energiad sama lihtsalt arvatavad, kui operantide energiad – pole ühte soovitud punkti, vaid selline kõver, millel võib asuda mitu miinimumi ning mudeli ülesanne on valida üks neist – milline on kõige saavutatavam või annab parima tulemuse ka kõiki teisi eesmärke arvesse võttes.

Operantsete diskriminantsete stiimulite alaeesmärgina vajalike väärtuste poole püüdlemine on seega sarnasem *reinforcement learningule*, kus sisendi iga võimaliku väärtusega saab siduda mingi oleku ning anda olekule hinnangulise väärtuse. Siiski jääb erinevuseks distantide arvutamise võimalus.

Käesolev mudel arvestab olekute vahelisi distantse ning eeldab, et ühe sisendi olekud on võimalik paigutada sisendi väärtuse järgi ritta, liikumine nende olekute vahel on võimalik tehes lühemaid või pikemaid hüppeid üle vahepealsete olekute – soovitud olekuni/sisendi väärtuseni jõudmiseks tuleb teha tegevusi, mis nihutavad sisendi väärtust soovitud suunas, peatudes paratamatult teatud osadel vahepealsetel väärtustel või võimaluse korral mitte. Erinevates olukordades võib olla võimalik korraga teha erineva pikkusega hüppeid operandi või kinnitava stiimuli väärtuses ning saab arvestada, kas ja kui võrd palju tuleb näiteks viibida ebasoovitavate väärtuste stsoonis, arvestades praegu võimalikke tegevusvariante ning olemata kogenud varem täpselt sama olekute vahelist järgnevust. Viimane oleks õppimisel probleem suurusega $O(n^2)$, – käesolevas mudelis piisab vaid olekute vaheliste distantide – erilist liiki suhete teadmisest, mis on õppimisel probleem suurusega $O(n)$, kus n on olekute arv.

Vastavalt eelkirjeldatule, tegevused ennustavad muu hulgas kinnitavaid stiimuleid, seega tuleb leida viis mingi plaanitava tegevuse ja vastava ennustuse tulemusena kinnitavatele stiimulitele tekkivate väärtuste energia (soovitavuse) arvutamiseks.

Nagu ka operantide puhul – kinnitavate stiimulite madalaima energia saavutamine on eesmärk, kuid energia ei saa olla kunagi alla nulli. Mida ihaldusväärsem on saavutamata stiimul, seda kõrgem tema energia. Juba saavutatud stiimulite energia on hetkel mudelis 0.

TODO sõnastus: operantse sisendi väärtuse ennustamine differentsiaali abil.

Kinnitavate stiimulite olekute energiad arvutatakse, leides madalaima energiaga tegevuste komplekti, mida sellise diskriminantse stiimuli oleku puhul saavutada oleks võimalik:

$$e_{d(i)} = \min[E_p(Av, Dv_i)]$$

Kus

$v_{d(i)}$ – olekule i vastav kinnitava stiimuli väärtus

$e_{d(i)}$ – oleku i energia

Av – tegevuste kujutletud määrade vektor

Dv_i – diskriminantsete stiimulite kujutletud määrade vektor, sisaldab väärtust $v_{d(i)}$

$E_p(Av, Dv_i)$ – ennustatud operantide ja kinnitavate stiimulite summaarne energia tegevuste vektori Av ja diskriminantsete stiimulite vektori Dv_i korral

Valemid planeeritavate tegevuste poolt ennustatud kinnitavate stiimulite energia arvutamiseks:

$$E_{dp} = 1/n_{dp} \cdot \sum_{i=1}^{n_{dp}} e_{dp(i)}$$

$$e_{dp(i)} = \begin{cases} \max[0, 1 - \text{abs}(rs_i)] \cdot e_{d(i)}^* + e_c, & \text{kui } v_c \neq v_{d(i)} \\ e_c, & \text{kui } v_c = v_{d(i)} \end{cases}$$

$$e_{d(i)}^* = \min(0, e_{d(i)} - e_c)$$

$$rs_i = \frac{v_{d(i)} - v_p}{v_{d(i)} - v_c}$$

kus

E_{dp} – kinnitavale stiimulile ennustatud energia

n_{dp} – kinnitava stiimuli olekute arv

$e_{d(i)}$ – oleku i energia, leitud mudeli eelmises töösüklis

$v_{d(i)}$ – olekule i vastav kinnitava stiimuli väärtus

e_c – kinnitava stiimuli hetkeenergia, leitud mudeli eelmises töösüklis

v_c – kinnitava stiimuli väärtus käesoleval hetkel

rs_i – *remaining step's relative size*, ennustatud väärtuse kaugus vaadeldavast olekust i suhestatuna käesoleva hetke väärtuse distantsiga vaadeldavast olekust

$e_{d(i)}^*$ – kui palju on oleku i energia väiksem tegeliku oleku energiast

$e_{dp(i)}$ – oleku i energia ennustuse korral

TODO: näidisega joonis dünaamika kohta.

Ülalolevas valemis $\text{abs}()$ osa tagab, et kui ennustatud väärtus liigub üle oleku väärtuse, siis ekstrapoleeritakse teisele poole väärtust sama energia kõvera kalle, peegelpildis.

max() osa tagab, et kui ennustatud väärtus liigub eemale oleku väärtuse ja stiimuli käesoleva hetke väärtuse vahemikust, siis sellele liikumisele energia muutu ei omistata, samuti kui ennustatud väärtus liigub üle oleku väärtuse ning absoluutse distantsi poolest kaugemale kui on stiimuli käesoleva hetke väärtus oleku väärtusest, siis sealt distantsist edasi sellele liikumisele energia muutu ei omistata.

$e_{d(i)}$ ehk min() osa tagab, et käesolevast suurema energiaga olekute poole liikumist ei väldita, küll aga püütakse madalama energiaga olekute poole. Valemi see osa on halb juhul, kui on vaid üks madala energiaga olek ning juba asutaksegi selle juures. Sel juhul mudel võib hakata liikuma kõrgemate energiatega poole, ilma ise seda märkamata (ei esine vältimist kui tegevuse allasurumist). Juhul kui on mitu madala energiaga olekut kõrvuti, on võimalik nende vahel pendeldamine ning säärast probleemi ei teki (vältimine esineb).

TODO: joonis interpoleeritud-ekstrapoleeritud energia graafikuga ja ennustatud väärtuse erinevate paiknemistega sellel.

TODO: näite vältimise esinemise ja mitteesinemise kohta.

Ülevaaticult on ülaloleva valemi mõte: kui tegevus nihutab kinnitava stiimuli väärtust senisest madalama energiaga oleku poole, siis vastavalt sellele, kui võrd palju absoluutse kauguse mõttes antud olekule senisest lähemale liigutakse, sellevõrra omistatakse tegevusele selle oleku madalamat energiat. Ülejäänud juhtudel (distant olekust suureneb või oleku energia on senisest stiimuli energiast suurem) oleku enda energiat ei arvestata ning kasutatakse stiimuli hetkeenergiat selle asemel. Lõpuks võetakse käesoleva planeeritud tegevusega seonduvatest olekute energiatest keskmine.

TODO: valemi täiendus lokaalsete järsultsaavutatavate miinimumide vältimiseks.

Planeeritud tegevuse koguenergia kinnitavate stiimulitega mudelis:

$$E_p = \left[\sum_{i=1}^n E_{op(i)} \right] + \left[\sum_{j=1}^m E_{dp(j)} \right]$$

kus

E_p – ennustatud energia plaanitava tegevuse korral

$E_{op(i)}$ – operandi i energia plaanitava tegevuse korral

$E_{dp(j)}$ – kinnitava stiimuli j energia plaanitava tegevuse korral

n – operantide arv

m – kinnitavate stiimulite arv

Olles leidnud kinnitavate stiimulite olekutele uuendatud energiad, leitakse lõpuks tegevus, mis ennustab minimaalset energiat arvestades tegelikke diskriminantset stiimulite väärtusi:

$$e_{d(i)} = \min[E_p(Av, Dv_i)]$$

$$Av(t+1) \approx \arg \min\{E_p[Av(t+1), Dv]\}$$

kus

Dv – tegelike diskriminantsete stiimulite väärtused

Selles viimases planeerimisfaasis diskriminantsete stiimulite väärtused ei levi üle kajamälu, vaid iga kajamälu väljundsõlm sisaldab seda väärtust, mis sinna mudeli põhitöö (ehk väljaspool kujutlemist) jooksul tekkinud on.

Ülevaاتlikult: taipamine toimib sel teel, et mudeli probleemilahenduse esimese tööfaasi tulemusena “energiseeruvad” ehk saavad operantseks kinnitajaks need diskriminantset stiimulid, mis võimaldavad omakorda eelmises töösüklis tekkinud eesmärgile lähemale jõuda ehk vähendada varem energiseerunud kinnitavate stiimulite ja operantide energiat. Iga järgmise töösükliga energiseeruvad kinnitavad stiimulid, mis võimaldavad eelmises töösüklis leitud alaeesmärkidele (kinnitavate stiimulite väärtustele) lähemale jõuda. Mingi stiimuli tekitamine on sealhulgas lihtsalt stiimuli soovitud väärtusele lähemale jõudmise erijuht.

Operantset tegevuses analoogset nähtust nimetatakse aheldamine (viide: Skinner).

Muu hulgas võimaldab see teekonna planeerimist.

Tehisintellektist oleks sellise protsessi analoogiks “*breadth-first search*” (viide). Selline valik “*breadth-first search*” vs “*depth-first search*” (viide) vahelt on võrdlemisi paratamatu, kuna mudel töötab sünkroonselt ning esimene neist valikuvariantidest ongi teostatav paralleelse protsessina. Tegelikus närvisüsteemis võivad esineda mõlemad protsessid selles mõttes, et mõni “energiseerimise” haru levib kiiremini kui teine. Seda võiks uurida edaspidi lähemalt.

Käesolev taipamise protsess on mehhaaniline ega ei nõua tähelepanu protsessi. Küll aga on see suuremate probleemide korral ehk keerukamas keskkonnas arvutusmahukas. Tähelepanu aitaks seda optimeerida.

Eriti mahukaks muutub protsess siis, kui igal tegevuse ja tagajärje seosel on mitu diskriminantset stiimulit (käesolevas mudelis on igal seosel ainult üks) – ühest küljest võimaldaks see tööriistade kasutamise (lähemalt selle kohta Lisas), teisest küljest nõuab juba päris tungival tähelepanu või mõne muu optimeerimisprotsessi olemasolu – näiteks, et

assotsiatiivses piirkonnas luuakse ainult neid seoseid, mille faktori väärtus ületab teatud määra.

Käesoleva mudeli planeerimisfaasis tuleb leida kõigi sisendite väärtuste ning tegevuste tugevuste kombinatsioonidele vastavad energiad, arvutusmahuks võib märkida $O(n \times m)$.

Mitme diskriminantse stiimuliga mudelis oleks arvutusmaht $O(n \times m^q)$, kus

n – iga tegevuse võimalike määrade arv

m – iga kinnitava / diskriminantse stiimuli võimalike väärtuste arv

q – iga tegevuse ja tagajärje vahelise seose õppimisel arvestatavate diskriminantstiimulite maksimaalne arv.

Nüüd saan selgitada ka töö algusosas olnud operantse tingimise tarvis minevate piirkondade ja kanalite joonisel olnud väidet, et osad piirkonnad pole primaatidel lõpuni arenenud:

Tomasello, 1997 järgi ahvid ei ole võimelised õppima väliste sündmuste järgnevusi, mille sammudes nad ise aktiivselt ei osale. Mudeli seisukohast see tähendaks oletust, et ennustavad seosed $S \rightarrow S$ vahel jäetakse vähemalt osadel juhtudel tekitamata, evolutsioonis arvatavasti (energia) optimeerimise eesmärgil. Lisaks see tähendab, et ei looda diskriminantseid komplekte, milles osaleva tegevuse määr oleks null (antud tegevust ei toimu), vastasel korral toimiksid sisuliselt $S \rightarrow S$ ennustused sellegipoolest.

Samas käib see oletus vastu teisese tingimise ja eeltingimise nähtusele, mis sisaldab $S \rightarrow S$ seoseid. Teine oletus seetõttu on, et seosed $S \rightarrow S$ küll tekitatakse, kuid operantse probleemilahenduse / kujutlemise tööfaasis neid ei kasutata.

Kajamälu funktsioneerimine operantse kujutlemise tööfaasis:

Operantse kujutlemise tööfaasis liiguvad kujutletavate tegevuste väärtused esimesse kajamälu väljundsõlme, samas kujutletavate diskriminantsete stiimulite väärtused levivad koheselt üle terve kajamälu. Sel moel on võimalik kujutleda mistahes diskriminantse stiimuli ja tegevuse vahelisi ajalisi suhteid.

Operantsed kinnituskavad

Kinnituskavade tutvustust vaata lisast.

Järgneva kohta lühike sissejuhatav kommentaar: *ratio* ning intervall-kinnituskavad toimivad täiesti erinevate protsesside toel.

Fixed-ratio

Skinner kirjeldab fixed-ratio tegevuste ahelat märgistusega:

$$S_{reinf}^D \cdot R \rightarrow S_1^D \cdot R \rightarrow S_2^D \cdot \dots \cdot S_{N-1}^D \cdot R \rightarrow S_{Mag}^D$$

kus

S_{reinf}^D – esimene kinnitusjärgne olukord, milles toimuv tegevus põhjustab uue

tegevusjärgnevuse esimese tegevuse järgse olukorra / diskriminantstiimuli (S_1^D)

R – tegevus

S_x^D – igale olukorras S_{x-1}^D sooritatud tegevusele järgnevat olukorda esindav

diskriminantstiimul

S_{Mag}^D – toidumagasini ilmumine, olukord, kus linnul on võimalik tulemuslikult teri nokkida

(viide)

Seega Skinneri idee järgne fixed-ratio kinnituskava on analoogne “teekonnale”. Iga teekonnal sooritatud sammu ja eelneva olukorra kombinatsiooni esindab erinev diskriminantstiimul, mis sellele sammule järgneb.

Käesolevas mudelis on stiimulite arv piiratud mudeli sisendite arvuga ning neid ei teki juurde. Skinneri “olukorrad” on samas diskriminantstiimulid, mis on pigem õppimise käigus (uue olukord-tegevus kombinatsiooni ilmumise järel) juurde tekitatud süsteemi siseselt ning ei vasta ühelegi tajutavale stiimulile.

See tähendab, et süsteemi siseselt tekib palju stiimuli esindusi, mis esindavad esinenud tegevuse-olukorra kombinatsioone ning ühtlasi on ise stiimuliteks, millega omakorda tegevusseoseid luua saab. Käesolevas töös on teostatud esimene neist omadustest, kuid mitte teist (esindused tekivad, kuid on kasutuses ainult seoses tajutavate tulemuste ennustamisega, kuid ise ei ole omakorda kasutatavad diskriminantstiimulitena). Sedasi nõuaks mudel rohkem arvutusvõimsust ning uusi “tegevus” – “tegevusele eelnenud olukord” kombinatsioone esindavate rakkude diskriminantstiimuliks saamise omaduse lisamist.

Küll aga on lisatud tööle katse “teekonna” läbimisega, kus igale sooritatud sammule vastab katseplaanis ette nähtud uue stiimuli ilmumine tajusse (viide katsetele).

Ratio-kinnituskava toimimine on ühtlasi näide, kuidas ülalpool kirjeldatud aheldamine toimiks tsüklilisena paistvates olukordades – tegelikult lahenduseni viiv olukordade-tegevuste graaf mudeli siseselt ei oleks tsükliline.

TODO: selgitus-arvutus, miks fixed-ratio on raskemini kustutatav kui fixed-interval, kuid kergemini kui variable-ratio.

Fixed-interval

Fikseeritud intervalliga kinnituskava on esindatav mudelis kombinatsioonina:

“stiimuli w kestuse määr x ” + “tegevuse y määr z ” $\rightarrow$ “tagajärg”. Kus w oleks “kinnitava stiimuli” puudumist esindav tajukanal ning x väärtuseks selle tajukanali mistahes väärtus, mille ajal või millest suuremate väärtuste ajal tegevuse y sooritamine määraga z annab antud tagajärje. See eeldab, et mudeli stiimulite sisendites on tajusüsteemi poolt edastatud iga relevantse stiimuli olekut esindama erinev tajukanal ning tajukanalis oleva signaali tugevus kasvab vastavalt selle taju kestusele. Mudeli ülesanne on õppida tajukanali w sisendväärtuse x ning tegevuse y väärtuse z kombinatsioonile järgnevat tagajärge, selle järgi tegevust juhtida. *Fixed-interval* kinnituskava puhul kanal, mille kestust mõõdetakse, võiks olla näiteks “kinnitust ei ole”.

Intervall-kinnituskava juures tuleb arvesse veel üks komplikatsioon: kuigi isend õpib, et liiga varajane tegevus ei ole tulemuslik, võiks ta seda “igaks juhuks” ikkagi jätkata, sest minimaalsel määral jääb kinnituse ootus ikkagi alles, tulenevalt kestust esindava tajukanali klassifikaatori tööprintsibist. Et varajased tegevused lõpuks “kustuksid”, peaks isendil olema nõrk konkureeriv motiiv, näiteks motiiv vältida mistahes tegevusi. Selle tulemusena isend väldib tegevusi, mis ei ennusta enam piisavalt suurt kinnituse määra. Esialgu kustuksid kõige lühema intervalli järel toimuvad tegevused, seejärel pikema intervalli järel, ning lõpuks domineeriva saanud mittetegevus pikeneks kuni umbes treenitava intervalli kestuseni.

(viide katsetulemusele).

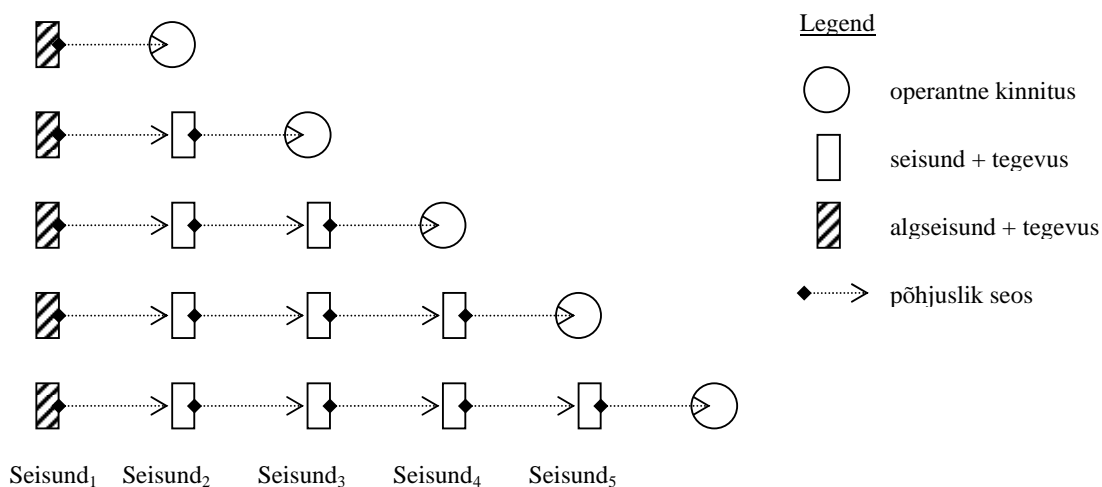

Variable-ratio ning variable-interval kinnituskavad

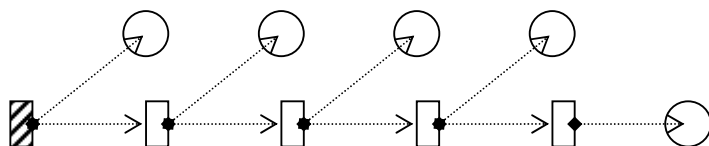
Kui tegevus annab tulemuse erinevates olukordades (erinev diskriminantne “olukord” ratio-kinnituskavas või erinev diskriminantne kestuse taju intervall-kinnituskavas), siis tekib vastavalt rohkem seoseid, mis ennustavad kinnitust, iga olukorra jaoks eraldi. Ükski neist ei pea ennustama kinnitust väga tugevalt, kuid seosed on olemas ning nende kõigi kustutamine on vastavalt aeganõudvam, arvestades, et kustumise kurvi alumises osas kustumise kiirus langeb.

Variable-ratio

Põhjust, miks variable-ratio kinnituskavaga kinnitatud tegevused saavad suurema operantse energia, ilmestab järgnev joonis:

Ehk:

Iga sõlme seos on kaaluga rohkem kui $1/n$, kuna kustumise kiirus kustumise kurvi alumises osas väheneb. Seega nende seoste mõju motivatsioonile on suurem kui nende keskmiste kinnituste summa oleks.

Vastavalt operantse planeerimise valemile, kui mingi seisund võimaldab tegevust, mis viib operantse kinnituseni, siis see seisund saab energia vastavalt oodatud tegevuse tulemuslikkusele. Seega on esimese tegevuse energia $n \times w$, kusjuures $w > 1/n$.

$$E(\text{Seisund}_5) = E_o \cdot w_5$$

$$E(\text{Seisund}_4) = E_o \cdot w_4 + E_o \cdot w_5$$

$$E(\text{Seisund}_3) = E_o \cdot w_3 + 2 \cdot (E_o \cdot w_4 + E_o \cdot w_5)$$

$$E(\text{Seisund}_2) = E_o \cdot w_2 + 3 \cdot [E_o \cdot w_3 + 2 \cdot (E_o \cdot w_4 + E_o \cdot w_5)]$$

jne.

üldistatult:

$$E(\text{Seisund}_i) = \sum_i^n E_o \cdot w_i = E_o \cdot \sum_i^n w_i$$

Variable ratio korral keskmiselt $w = w_m = w_{m+1} = w_{m+2}$ jne, kus m on minimaalne kinnitatud ratio.

$$E(\text{Seisund}_i) = \sum_i^n E_o \cdot w = E_o \cdot \sum_i^n w = E_o \cdot (n - i + 1) \cdot w$$

lihtsal juhul

$$w > 1/n$$

seega

$$E(\text{Seisund}_2) = E_o \cdot (n - 1) / n$$

$$E(\text{Tegevus}_1) = E_o \cdot w + E_o \cdot (n - 1) / n = E_o$$

kus

$E(\text{Seisund}_i)$ – Seisundi i energia

E_o – operandi energia

w_i – seisundis i sooritatava tegevuse ja operantse kinnituse seose tugevus (faktori väärtus).

NB. Seisundist seisundisse viivate seoste tugevus on 1, sest näiteks seisundis_x sooritatud tegevus ongi seisundi_{x+1} definitsioon.

n – seisundite koguarv (maksimaalne ratio)

Seisund₁ ei oma energiat, sest on juba saavutatud.

Variable-interval

Kui lugeda Skinneri (viide), siis on näha, et intervall-kinnituskava tulemusena tekib tegevus, mis natuke enne oodatava tasu hetke esineb korduvalt, kuni tasu ilmumiseni. Seega sisaldab intervall-kinnituskava enda komponendina ratio-kinnituskava. *Variable-interval* korral võib sinna omistada *variable-ratio* komponendi. Seega on *variable-interval* püsivam kui intervall-kinnituskava, kuid mitte nii püsiv kui seda on *variable-ratio*.

Võib küsida, miks *variable-interval* kinnituskava tegevuste intervall-komponent (ootamine) kiiremini ei kustu – vastus on analoogne *variable-ratio* kinnituskavale: iga üksik seos mingi intervalliga on nõrgem, kuid summaarselt on neid sellevõrra rohkem ja need seosed on oma kustumise kõvera alumises osas.

Mudel ei käsitle

Kuigi mudelit saaks oletatavasti mugavalt edasi arendada primaatide tööriistakasutuse võimete vähemalt ühele osale (vaata Lisa), ei käsitle see järgnevaid primaatide mõtlemise aspekte:

- sotsiaalsed suhted
- momendil ka objektide vahelised ruumilised suhted (tertsiaarsed operatsioonid).

Tomasello, 1997 hüpoteesi järgi objektide vaheliste suhete mõistmine arenes sotsiaalsete suhete mõistmisest. Evolutsiooniliselt võis järgnevus tõepoolest selline olla, kuid see hüpotees veel ei täpsusta, mis toimub mõtlemise mehhanismide sees. Minu oletus on, et objektide vaheliste ruumiliste suhete mõistmine võib toetuda tähelepanule / pilgu sakaadidele – ühelt objektilt teisele liikuva pilgu sakaadi suund on ruumilise suhte kajastajaks.

Kokkuvõte

TODO: Mida lisasin, eelised teiste mudelite ees.

Mida saab peale hakata sellega, rakendusi.

Empiiriliselts saab mudeli realiseeringu toimimist edaspidi võrrelda naturaalse süsteemide toimimisega erinevate ülesannete juures. Samuti saab võrrelda mudeli tõhusust teiste mudelitega.

Mudel on võrdlemisi paindlik, muu hulgas tänu oma sisemisele diferentseeritusele ning struktuurile, ja selgunud täpsustuste järgi on võimalik mudelit veelgi täiendada.

Viited

- Jüri Allik, Aavo Luuk. Nägemispühholoogia.
- Talis Bachmann. Informatsioonitöötlus kognitiivses psühholoogias.
- Balkenius.
- Reinforcement Learning.
- Goal-Driven Learning:
- Dalbir Bindra. A Theory of Intelligent Behavior.
- Adam Eppendahl, Maarja Kruusmaa, Juri Gavshin. Avoiding irreversible actions
- Juri Gavshin, magistritöö
- Fagin, R., jt (2003). Reasoning About Knowledge. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.**
- D'Inverno, M. & Luck, M. (2004). Understanding Agent Systems. Berlin, Heidelberg: Springer.
- Jeff Hawkins, Sandra Blakeslee. On Intelligence.
- Simon Haykin. Neural Networks – A Comprehensive Foundation.
- Wolfgang Köhler. Gestalt Psychology.
- Wolfgang Köhler. The Mentality of Apes.
- A. Leontjev. Inimese keel ja mõtlemine.
- Jaak Laineste. An extension of connectionist minds.
- Marcus, G. F. (2001). The algebraic mind: integrating connectionism and cognitive science. Cambridge, Massachusetts: Bradford/MIT Press.
- Miller, P. H. (1993). Theories of developmental psychology. New York: Freeman.**
- Russell, S. & Norvig, P. (2003). Artificial intelligence: a modern approach. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- R. Rescorla, Wagner, ...
- Edasiarendused
- Skinner, B. F. (1965). Science and human behavior. New York: The Free Press.
- C. B. Ferster, B. F. Skinner. Schedules of Reinforcement.
- L. S. Võgotskij. Pedagogitseskaja Pshologia.
- Tomasello, M. & Call, J. (1997). Primate cognition. New York: Oxford University Press.
- Tomasello, M. (2000). The cultural origins of human cognition. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Toomela doktoritöö.

- Toomela, A. (2003b). Development of Symbol Meaning and the Emergence of the Semiotically Mediated Mind. A. Toomela (Ed.), Cultural Guidance in the Development of the Human Mind: 163-209. Westport, CT: Ablex Publishing.
- Toomela, A. (2003c). Otsustamine ebapiisava informatsiooni alusel: Süsteemne ja mittedüsteemne mõtlemine psühholoogias ja meditsiinis (HTEP.02.101). (2003 sügis, loengukursuse kiled). Tartu: Tartu Ülikooli Eripedagoogika osakond.
- Toomela, A. (2005). Decision-making with incomplete information: Systemic and non-systemic ways of thinking in medicine. R. Bibace, J. Laird, & J. Valsiner (Eds.), Science and medicine in dialogue: Thinking through particulars and universals. Westport, CT: Greenwood.
- Weiss, G. (Ed.). (2000). Multiagent Systems. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Winston, P. H. (1984). Artificial intelligence. Reading, Menlo Park: Addison-Wesley Publishing Company.
- Vygotsky, L. S. & Luria, A. (1994b). Tool and symbol in child development. (originaal: 1929). R. van der Veer, & J. Valsiner (Eds.), The Vygotsky reader. (99-174). Oxford: Blackwell.
- Vygotsky, L. S. (1997). Thought and Language. (originaal: 1934). Alex Kozulin (Ed.). Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Woodbridge, M. (2000). Intelligent Agents. G. Weiss (Ed.), Multiagent Systems: A Modern Approach to Distributed Artificial Intelligence: 27-66. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Eliezer S. Yudkowsky. Levels of Organization in General Intelligence.
- ...
- ...